

NİZAM-I CEDİD RİCALİNDEN VALİDE SULTAN
KETHÜDASI MEŞHUR YUSUF AĞA VE
KETHÜDAZÂDE ARİF EFENDİ

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

XVIII. asrın sonlariyle XIX. asır başlarında yaşayan ve Sultan Üçüncü Selim'in validesi Mihrişah Sultan'ın kethüdalığı daha evvel darphane eminliğinde bulunmuş olan Yusuf Ağa, devrinin en nüfuzlu Nizam-ı cedit erkânından ve pâdişahın en mütemed adamlarından olup bu devir tarihinde ön plânda bulunan devlet ricalindendi. Yusuf Ağa'nın torunu olan ve *Kethüdazâde* diye şöhret bulan Mehmet Arif Efendi ise XIX. asrın ilk yarısındaki fikir adamlarımızın başında gelen, müsbet ilimlerdeki kemali ile mümtaz bir mevki işgal eden filesof bir zattı. Bundan dolayı birisi devlet hizmetinde ve diğeri ilim ve fikir hayatında şöhret sahibi olan Yusuf Ağa ile torunu Arif Efendi'nin tercüme-i halleri tarihimiz için önemli olduğundan bunlardan bahsedeceğiz.

VALİDE SULTAN KETHÜDASI YUSUF AĞA

Girit'de *Kandiye*'de İsmail adında esnaftan fakir bir adamın Yusuf, Ömer, Ahmed ve Mustafa adlarında dört oğlunun büyüğüdür. Yusuf, Girid'in *Hanya* sancağının *Selina* nahizesi'nin *İsbaniko* köyünde doğmuştur. Babası, yedi, sekiz yaşlarında olan Yusuf'u, Girit serhad ağası yani Girit'teki yeniçerilerin ağası bulunan Süleyman Ağa'ya mânevî evlâd olarak vermiştir; Süleyman Ağa bu çocuğu kendi evlâdı gibi okutup ihtimamla yetiştirmiş, sonra yeniçeri ağası olunca Yusuf'ı kendisine mühürdar ve vezirlikle sadaret kaymakamlığına tâyin edilince de evvelâ hazinedar ve sonra da kethüda yapmıştır¹.

¹ Bu tarihte birisi *abraş* (vücudu samyeli lekeli, çil) ve diğeri *kuyucu* lâkablı iki Süleyman Paşa vardır; ikisi de yeniçerilikten yetişmiş kul kethüdası, yeniçeri ağası, sadaret kaymakamı ve Girid valisi olmuşlardır. Abraş Süleyman paşa, 1183 rebiulevvel ve 1769 Haziran da ve Kuyucu Süleyman Paşa da 1185 Şaban ve 1771

Babalığı Süleyman Paşa'nın Kandiye (Girit vilâyetinin merkezi) valiliğine tâyininde onunla beraber giden Yusuf Ağa, paşanın işlerini takip etmek üzere *İstanbul*'a gelirken kardeşi Ömer'i de beraberinde getirmiş ve tekrar *Kandiye*'ye dönmiyerek paralı olduğundan kapıcıbaşı rütbesiyle *İsmail* mıntakasında ² kasabbaşı ve daha sonra *Gelibolu* baruthanesi nazırı ve onu müteakip matbah-ı âmire (saray matbahı) emini olmuş ve bu vazife üzerinde iken Birinci Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'a kethüda tâyin edilmiştir.

Yusuf Ağa 1201 H. 1786 M. de Esmâ Sultan kethüdalığı yine kendisinde kalmak üzere darphane emini olmuştur ³. Bu tarihte Osmanlı devletiyle Rusya ve müttefiki olan Avusturya harp etmekte olduklarından memlekette altın ihtikârı başlayıp altın bulunamıyacak dereceye geldiğinden buna çare olarak Yusuf Ağa'nın arzemesi üzerine 1202 H. 1787 M. de her biri beş kuruşa geçmek üzere fındık altını kesilmiş ve diğer paralar da ayarlanarak, saklanmış olan altınlar piyasaya çıkmıştır ⁴.

Birinci Abdülhamid 1203 H. 1789 M. de vefat edip Üçüncü Selim hükümdar olunca lalası Mahmud Bey'i validesi Mihrişah Sultan'a kethüda yapmıştı; fakat pek yaşlı olan Mahmud Bey'in 18 Safer 1205 ve 27 Ekim 1790 da vefatı üzerine Sultan Selim cülûsı senesinde, maddeten sıkışık durumda bulunduğu sırada bir arzusunu derhal yerine getiren Yusuf Ağa'ya karşı müteşekkir olduğundan onu darphane nazırlığı uhdesinde kalmak üzere validesine kethüda yapmak istemişti.

Yusuf Ağa henüz darphane emini ve Esmâ Sultan kethü-

Kasım da sadaret kaymakamlıklarında bulduklarından bunlardan hangisinin Yusuf ağa'nın manevi babası olduğunu tayin edemedim.

² *İsmail Mıntakası*, Bucak kıtasının güneyinde Tuna nehri deltasına yakın bir mevkiye ve *Kartal* kasabasının doğusundadır.

³ *Hatt-ı hümayun vesikaları numara 473 ve maliyeden arşive devredilen Darphane maa din defteri* hicri 1190 ilâ 1208. Sadaret kaymakamının telhisinden:

Hâlâ darphane-i âmire emini kulları takdim ettiği bir kıta takririnde kethüdalıkları hizmetinde olduğu kerime-i necibe-i hazret-i cihandarileri ismetli Esmâ Sultan Hazretlerinin uhde-i seniyyelerinde olan *Alasonya* mukataasının 1202 senesine mahsuben *Tırhala* sancağından tertip olunan malumülmiktar şairden on iki bin kile şair isabet edip...'' *hattı hümayun vesikaları numara 473*

⁴ *Vakanüvis Edib efendi tarihi* (birinci kısım S 31 Kütüphanemizdeki nüsha.

dası bulunduğu sırada, Üçüncü Selim'in kız kardeşi olan Beyhan Sultan sıkıntı içinde bulunduğundan pâdişah hemşiresine yardım edilmesi hakkında hususî surette Yusuf Ağa'ya müracaat ederek kendisine aşağıdaki hattı hümayunu göndermişti :

Ağay-ı sadakatkârim,

Bu kâğıda (hemşiresi Beyhan Sultan'ın pâdişaha göndererek onun Yusuf Ağa'ya yolladığı tezkireye) bakasın; hemşirem Beyhan Sultan irsal eylemiş. Şimdi masarifimiz (muharebe masarifi) gayet çok, artık; darphaneden akçe almaya hicab ediyorum; ama bu dahi karındaş bulunmuş, sayemde şimdi yaptırmayıp ne vakit yaptıracağız; kimse vâkıf olmadan usul ile (gizlice) elli bin kuruş kethüdası Abdullah Berri Efendi'ye teslim edesin; aylık defterine açık yazmayasın. Hak Tâalâ seni berhudar eylesün ve böylece bu biyhude masarifler var iken ve iki düşman üzerine sefer masarifi var iken sen bana sıkıntı çektirmedin. Rikâb günü yeniçerilerin tüfenk maddesini sadra (sadrözama) açtım; ağa paşa maddesinde ısrar ediyor ve istemiyor; galiba havf eder ⁵.

İşte Yusuf Ağa hakkındaki bu teveccüh neticesi olarak Lala Mahmud Bey'in vefatı üzerine darphane nazırı Yusuf Ağa'yı memuriyetine ilâve olarak Valide kethüdalığının da tevcihi hakkında sadaret kaymakamına aşağıdaki beyaz üzerine (resen) hattı hümayun gönderiliyor ⁶.

“Kaymakam paşa,

Darphane nazırı Yusuf Ağa'nın sadakat ve istikameti nez'di hümayununda malûm olduğuna binaen darphane nezaretini idare etmek şartıyla İsmetlü valde-i muhteremim hazretlerine kethüda nasb ve huzur-ı hümayununda kürk ilbas ettim. Sen dahi kaide üzere kapıda (Babîâlîde) validem kehüdalığına kürk ilbas edesin Hak Taâlâ tevfi-k-i aliyyesini refik eyliye âmin” ⁷.

⁵ Hatt-ı hümayun vesikaları numara 54092 (Başvekâlet arşivi).

⁶ Hatt-ı hümayun vesikaları numara 55709 (Başvekâlet arşivi).

⁷ “Rical-i devlet-i âliyyeden sıdk ve istikametle mevsuf ve iffet ve diyanetle maruf bir kethüda nasbı emr-i mühim olduğuna binaen dergâh-ı âli kapıcıbaşılardan bir kaç senedenberi darphane-i âmire emanetinde sebike-i mahiyeti tamgazede-i hüsnü kabul olan Yusuf ağa saferülhayrın onsekizinci günü kariha-i sabiha-i mülükânenen müşarüniyeha hazretlerine kethüda nasb ve tayin” olundu. sene 1205 (*Edib efendi tarihi-ikinci kısım s 52 Kütüphanemizdeki nüsha*).

Yusuf Ağa Valide sultan kethüdası olunca Esmâ Sultan kethüdalığına biraderi Ömer Ağa'yı tâyin ettirdi; Sultan Selim'in kendisine karşı olan teveccüh ve îtimadından dolayı nüfuzu artmış, hemen bütün devlet işlerinde rey ve mütalâası sorulur olmuştu. Evvelce Esmâ Sultan kethüdalığında bulunduğu sırada onun biraderi Şehzade Mustafa ile de tanışmış olduğundan o da kendisini sevmiştir.

Tarihlerimizde görüldüğü üzere, Üçüncü Selim'in muhtelif sahalardaki ıslahat teşebbüsleri ve bilhassa Nizam-ı cedid [asakir-i şâhâne] ismiyle Avrupa orduları tarzında talimli bir ordu vücude getirmek üzere faaliyete geçmesi hususunda onu teşvik eyleyen ve arzusuna yardım eden bazı devlet ricali arasında Yusuf Ağa da vardı; fakat bu yeni nizamı gâvur îcadı diye istemiyen kalabalığın başında yeniçeri ocağı ve ocak ağaları ile ulema sınıfı bulunuyor ve bu hayırlı teşkilâtı yıkmak ve taraftarlarını öldürmek için zaman ve fırsat gözlüyorlardı. Bu arada çok zengin olan Yusuf Ağa'nın servetine de göz koyanlar vardı.

Sonraları darphane eminliğinden çekilen Yusuf Ağa'nın valide sultan kethüdalığı, Mihrişah Sultan'ın 22 Receb 1220 ve 16 Ekim 1805 de vefatına kadar on beş sene kadar devam etti.

Anadolu'da bilhassa Çapanoğlu Süleyman Bey ve Konya valisi Kadı Abdurrahman Paşa'nın gayretleriyle Nizam-ı cedid kuvvetlenmeğe başlamış buna karşı da aynı nisbette aleyhdarların husumeti artmış, aleyhde sözler duyulmağa başlamıştı. Bu gidişi tehlikeli gören Yusuf Ağa valide sultanın vefatını fırsat bilerek 1221 H. 1806 M. de hacca gitmek üzere *İstanbul*'dan ayrıldı. Onun gidişinden bir müddet sonra da Ruslarla muharebe dolayısıyla sadaret kaymakamlığına getirilen Köse Musa Paşa ile⁸ Şeyhulislâm Ataullah Efendi'nin⁹ ittifakiyle Kabakçı Mustafa isyanı vukua gelerek

⁸ Bu sırada kapıkulu ocakları, sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Hilmi İbrahim Paşa kumandasında olarak ruslarla harp etmekte olup Tuna civarında bulunuyordu. Bundan dolayı *İstanbul*'da rikâb-ı hümayun veya sadaret kaymakamlığına Köse Musa Paşa getirilmişti.

⁹ Şeyhulislâm topal Ataullah Efendi, iki yüzlü kallaş bir zat olup Sultan Selim'e nizam-ı cedid taraftarı gibi görünür ve el altından Köse Musa Paşa ile birlikte nizam-ı cedid aleyhine çalışırdı. Cevdet Paşa şöyle diyor: "Ataullah Efendi gayet mutaassıp olduğu halde aşırı mertebe riyakâr olduğundan taraf-ı saltanata nizam-ı cedid taraftarı görünmekle beraber efkâr-ı atika eshabının yanında dahi Cübbe-i riyaya bürünür ve başka yüzle görünür idi" Cevdet c. 8 s. 70.

Sultan Selim saltanattan çekilip yerine yeğeni ve Birinci Abdülhamid'in büyük oğlu Dördüncü Mustafa hükümdar oldu (1222 H. 1807 M.).

Nizam-ı cedid aleyhine hareket eden Kabakçı Mustafa âsilerinin öldürülmelerini istedikleri devlet ricali arasında Yusuf Ağa da vardı; bu rical elde edilip feci surette öldürüldükleri sırada yukarıda söylediğimiz gibi Yusuf Ağa İstanbul'da bulunmayıp hac seferinde idi; fakat başi istenenlerin defterinde ismi vardı.

Yusuf Ağa'nın *İstanbul*'daki yakınları, kendisini ölümden kurtarmak için sekban başıya (çünkü yeniçeri ağası Rus muharebesi sebebiyle cephede bulunuyordu) ve âsilerin ileri gelenlerine paralar vererek onu ölümden kurtarmağa çalışmışlar, Sultan Mustafa da kendisini tanıdığı cihetle malının müsaderesiyle *Bursa*'da oturmasına müsaade etmişti ¹⁰.

Yusuf Ağa'ya gelince :

Hacca hareketinden sonra Mekke-i Mükerreme'nin Vehhabiler tarafından istilâsı sebebiyle *Medine-i Münevvere* yakınlarından geri dönmeğe mecbur olmuş ve *Konya*'ya geldiği sırada *İstanbul*'daki feci durumu öğrenmişti ¹¹. *Konya*'dan hareket edip *Kütahya*'ya yakın gel-

¹⁰ Asım tarihi c 2 s. 43. Yusuf Ağa'nın malının müsaderesiyle *Bursa*'ya nefyi hakkında Dördüncü Mustafa'nın sadaret kaymakamına göndermiş olduğu beyaz üzerine hatt-ı hümayun sureti: '*Yusuf Ağayı Bursa'ya nefyedestin ; malı miriye hıfzoluna*' hatt-ı hümayun vesikaları numara 53827.

¹¹ Şevketli Kerametlu... Pâdişahım

Bu defa beyaz üzerine şerefriz-i sudur olan hatt-ı hümayun-ı şevketmakrun-ı mülükânelerinden "*Yusuf Ağa Bursa'ya nefyolunsun malı hıfzolunsun deyu emr-i hüma Yunum olmuştu bir rabta verdiniz mi?*" emr-ü ferman-ı mülükâneleri buyrulmuş olmağla mefhum-ı sâmisî karin-i iz'an-ı ubeydânem olmuştur. Bermantuk-ı irade-i seniyye ağay-ı mümaileyhin *Bursa*'ya nefyi ve yanında mevcut olan zıkrıymet eşyasının *Dersaadet*'e celbi bâbında bir kıta emr-i âli usdar ve bugün irsal ve tısyar olunmağla ağay-ı mümaileyhin mübaşiri (Yusuf Ağa'yı *Bursa*'ya götürmek üzere gönderilen memur) alıp *Bursa*'ya isal edeceği ve bu tarafta olan eşyasının zabtı için hanesinin temhiri iktiza etmiş ise de bugün defterdar efendi kullarının bazı mesalih-i mühimme ile işigaline mebni bimennihi taalâ yarınki gün efendi-i mümaileyh kulları gidip ağay-ı mummaileyhin hane ve sahilhanelerini temhir edecekleri mâlum-ı âlileri buyruldukta olbaabta emr-ü ferman... (*Hattı hümayun vesikaları numara 53028*).

diği sırada *Bursa*'da ikamete memur edildiğini haber alması üzerine o tarafa doğru gitti ¹².

Sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa, Yusuf Ağa'nın hasmı olduğundan onun bu suretle ölümden kurtulmasını canı sıkılmıştı. Katledilen nizam-ı cedid ricalinin mal ve eşyalarından epey vurgun vuran Köse Musa Paşa, çok zengin olan valide kethüdasının da metrukâtından hem istifade etmek ve hem de kendisinden intikam almak istemekte idi; bundan dolayı onun katli için Sultan Mustafa'yı tahrik ediyor ¹³ ve zorbaların ısrar ettiklerini ve afvının fitneyi mücib olacağını o sırada Babîâli'ye gelmiş olan saray adamlarından birisi vasıtasıyla pâdişaha bildiriyordu. Hattâ başka bir mesele dolayısıyla tesadüfen Babîâli'ye gelen âsilerin güya Yusuf Ağa'nın katlini istediklerini de arz eylemesi üzerine ¹⁴ işin iç yüzüne vakıf olmayan Sultan Mustafa, şeyhulislâmın fetva vermesi şartıyla Yusuf Ağa'nın katline muvafakat etmiş ve Musa Paşa da el yazısıyla hemen şeyhulislâmdan katli fetvasını almıştır ¹⁵.

¹² Vakanüvis Asım efendinin metrukâtından olduğu rivayet edilen tarihçede Yusuf Ağa'nın 5 Rebiülâhır 1222 ve 12 Haziran 1807 de *Geyve*'ye gelerek oradan *Kütahya*'ya neyfolunduğu ve sonra ricası üzerine menfasının *Bursa*'ya tahvil edildiği yazılıyor (*Kütüphanemizdeki nüsha s 49 ve 52 ve Tarih-i Osmani Encümeni mecmuası sene 7 s 209, 210*). Diğer bazı kayıtlara göre Yusuf Ağa'nın nizam-ı cedid taraftarlarından Bozok havalisine mutasarrıf olan Çapanoğlu Süleyman Bey'in yanına gitmesi ihtimaline binaen iğfal edilerek *Bursa*'da ikametine müsaade edildiği yazılıyor. Asım efendinin de (tevehhuş etmemek için hâb-ı hargüş" verildiğini kaydetmesi bu mütaleayı teyid eder mahiyettedir.

¹³ Kaymakam Paşa, ağay-ı mûmaileyh tarafına sâbıkâ kine ve adaavetinden başka anın dahi terekesinden nâil-i ihtibar olmak kesdina mebni anın dahi istisaline nasb-ı şebike-i ihtiyal edip..." Asım c 2 s. 43.

¹⁴ *Asım tarihi c. 2. s. 43*.

¹⁵ Şevketlu kerametlu... Pâdişahım

Yusuf ağa hakkında kıl-u kal çoğalmış olduğunu dünkü gün hakpay-ı hümayunlarına ifade birle mûmaileyhin îdamı hususı tezkâr olundukta *fetvâ-yı şerife ile olsun* deyu sünuh eden irade-i şâhanelerini akşam hafice reis efendi kullarına ifade ile semahatlu şeyhulislâm efendi duacılarına tezkire yazdırmıştım. Müşarünileyh duacıları reis efendi kullarının tezkiresi balâsına kendi kalemiyle yazdığı cevapta îdamını teviz ve belki maslahat-ı vakt-i hale münasib idüğünü iş'ar etmeleriyle tezkire-i mezkûr işbu takrir-i çakeri derununa mevzuan takdim-i hakpây-ı hümayunları kılınmıştır. Bu veçhile mûmaileyhin îdamı nezd-i şâhanelerinde dahi münasib görülür ise enderûn-ı hümayundan hatt-ı hümayunlariyle bir haseki kullarımı gönderilmek irade buyurulur, yohsa hatt-ı hümayunları takrir-i çakerânem balâsına keşide buyurulup bu taraftan gayet hafi olarak ferman-ı âli tahrir olunmak

Yusuf Ağa'nın katline Bostancı ocağı hasekilerinden Ayı kulak Ahmed Ağa memur edilerek *Bursa* naibine ve mütesellimine ferman yazılmış¹⁶ haseki, Musa Paşa'dan aldığı talimat üzerine gizlice *Bursa*'ya gitmiş ve Yusuf Ağa'ya katli hakkındaki fermanı göstererek namaz kıldığı esnada katledip kesilen başını *İstanbul*'a getirmiştir¹⁷. Yusuf Ağa'nın kesik başı, Topkapı sarayının orta kapısı önündeki mir-i miran başlarının teşhir edildiği taşa ko-

nu irade buyurulur?. Haseki kullarından biri memur buyurulduğu surette dahi kenduye bazı hafi söz ifadesiyle firari galesi çekilmemek için memur buyurdıkları haseki yine taraf-ı çakeraneme gönderilmek muktazi idüğü malum-ı cihandarileri buyrulduktan emr-ü ferman Şevketlü, kerametlu... Efendim hazretlerindedir.”

Dördüncü Mustafa bu takririn üzerine “bir haseki memur edip tarafına gönderdim; gizli gütsin ki firar etmesün böyle nizam verilmesine sây edisin” hatt-ı hümayununu yazmıştır. (*Hatt-ı hümayun vesikaları numara 53/75*).

¹⁶ Bursa naibine ve Hüdavendigâr mütesellimine ve zikrolunan hususa bu defa Dersaadetimden mübaşir tayin olunan hassa hasekilerinden [isim yeri açık] haseki Zid-e kadruhüme hüküm ki

Bundan akdemce sâdir olan emr-i şerifimle *Bursa*'ya nefy ve iclâ olunan Valide kethüdası sabık Yusuf'un tertib-i cezası hususuna irade-i katia-i şâhânem taalluk edip olbabta hatt-ı hümayunum, mahabetriz-i sudur olmağla siz ki Mevlana ve mütesellim-i muumaileyhmasız işbu emr-i şerifim haseki-i mumaileyh ile tarafınıza vâsıl olduğu gibi merkurum tarafına kat'a serrişte vermiyerek ve bir takrib firar ettirmiyerek ve halasını mücib olacak bir suret vukua gelmiyerek alaeyyi halin cezasını tertib edip ser-i maktuını Der-i saadetime irsale müsaraat eylemeniz fermanım olmağın işbu emr-i şerifim ısdar ve haseki-i mumaileyh ile irsal olunmuştur

İmdi merkurum Yusuf'un tarafına bir türlü serrişte vermiyerek ve firar ettirmiyerek ve ne veçhile olur ise olsun cezasını tertip ve icra ve ser-i maktuını Der-i saa detime irsal ve isra eylemeniz zisden kat'i matlub-ı hümayunum idüğü ve eğer kendusine serrişte vermek ve firaar ettirmek ve âhar veçhile halas bulmak lâzım gelürse sonra sizin hakkınızdan gelineceğinde şüphe olmadığı malûmunuz oldukta ona göre amel ve harekete ve icrây-ı ferman-ı hümahunıma ihtimam ve dikkat eyliyesiz. Ve sen ki haseki-i mumaileyhsin sen dahi muktezay-ı memuriyetin üzere irade-i şâhanemi icra ve merkurumun ser-i maktuını Der-i saadetime getürmeğe müsaraat eylemen bâbında. Evail-i Rebiulâhır sene 1222 (mektum mühimme defteri 5 s. 95).

¹⁷ Mütercim Asım'ın *Metrukât-ı kalemiyesinden* olduğu söylenen tarihçede şöyle yazılıyor: “Hüdavendigâr-ı sabıkın valide kethüdası olan Gran senyör Kiritokoz ... on dokuz senedenberi din-ü devlete istila ile irtikâb etmediği zulüm kalmayıp... ziyaret-i Beytülharam etmişken avdet, *Geyve* nam kasabaya vusulünde cülus-ı hümayun vaki olmuş olmağla kasaba-i mezbureden *Kütahya*'ya nefy ve iclâ olundukta *Bursa*'ya tahvili ricasiyle *Babûlî*'ye takdim eylediği arzıhaline müsaade buyurulduğunu ve ancak tevehhuş etmemek için hab-ı hargûş idüğüne vakıf olmayan sade dilan halas olmasına imza üzereler iken Guzat-ı şarkiyye (Âsiler)

narak¹⁸ teşhir olunmuştur (17 Rebiulâhır 1222 ve 25 Haziran 1807 çarşanba)¹⁹. Katlinin sebebi olarak başına asılan yaftada nüfuzunu kötüye kullanmış olduğu ve nizâm-ı cedidi ihdas ile nice nice bid'atler meydana getirdiği yazılmıştır²⁰. Yusuf Ağa'nın kesik başı Topkapı haricinde hastahane yoluna giderken solda meşhur Hoca Neşet Efendi'nin kabrı civarında defnedilmiştir. Yusuf Ağa'nın katli üzerine müderris olan oğullarının rüusları ellerinden alınarak müderrislikten çıkarılmışlarsa da Alemdar'ın sadaretini müteakib müderrislikleri tekrar verilmiştir²¹.

Yusuf Ağa'nın Bursa'da yanında bulunan eşyaları ve hayvanları ile İstanbul'da defterdar tarafından mühürlenmiş konağı [Mürekkepçiler kapısında olan bu konak Alemdar paşa vakasında Bab-ı âlinin yanması üzerine kısa bir müddet Bab-ı âli olmuştur^{21b} ve yalısındaki eşyaları hazineye zabt edilmiş²² ve ümit edildiği kadar malı çıkmadığından dolayı bahçesi yer yer kazılmış ve lâğımlara kadar açılıp aranarak adamları hapis ve tazyik edilmiş ise de mübalâğalı olarak söylenen nakdi ve külliyetli mücevheratı bulunamamıştır²³. Yusuf Ağa'nın metrukâtı arasında bir de *Lehye-i saadet* [sakal-ı

taraflarından katilleri matlub olan ser defterhanede olmağla hassa hasekilerinden Ayıkulak tayin ile Bursa'da katl...” olundu (*Kütüphanemizdeki nüsha s 51, 52*).

¹⁸ Ortakapıda maktullerin başlarının teşhirine mahsus mir-i miran ve vezir taşları vardı. Yusuf ağanın başı mir-i miran taşında teşhir edilmiştir.

¹⁹ 18 Rebiulâhır, takvim üzere perşenbeye tesadüf etmektedir. Buna göre Çarşanba 17 Rebiulâhırdır.

²⁰ Yusuf Ağa'nın başına asılan yaftası şöyledir. “Valide kethüdası sabık Yusuf ağanın devlet-i aliyyede nüfuz iktisap ve mail-i tamâ ve irtikâb olarak memalik-i şahanede kâin aceze-i ibada mezalim-i nâ mâdut eylediğinden nizâm-ı cedidi ihdas ve harabi-i memalik ve perişani-i fıkarağa bâdi nice nice عـبـد bidâ ihtirâ eylediğinden bu keyfiyet tahrik-i gazab-ı şâhaneyi mücib olmaktan nâşi hakkında fermân-ı kaza cereyan suduriyle katl ve idam ve nihade-i cây-ı ibret-i âm kılınan merkum Yusuf -Ağa'nın ser-i maktudır” *Metrukât-ı kalemiyesinden s. 52*.

²¹ Alemdar Mustafa Paşa'nın İkinci Mahmud'a takdim ettiği takririnden: “Yusuf Ağa ve sair kibarzadelerden, mukaddema müderrislikleri ref olunların rüusları ibkası için şeyhulislâm efendi dailerine tenbih buyrulması” *Tarih vesikaları dergisi cüz 1. s. 22*.

^{21b} Cedet tasnifi dahiliye vesikaları No 9007 ve Cevdet tarihi C. 9. 5. 43.

²² Yusuf Ağa'nın Bursa'da zabtedilen at ve katırları İstanbul'a getirilerek sarayda imrahora teslim edilmiştir (*Hatt-ı hümayun vesikaları 53864*.)

²³ *Asım Efendi'nin metrukât-ı kalemiyesinden olduğu söylenen evrak (s. 53)*.

şerif] çıkmış ve Mora valisinin kethüdası kadı Hasan Şevki Efendi'nin *Yanya*'da yaptıracağı cami için ona verilmiştir ^{23b}.

Yusuf Ağa'nın müsadere edilen mücevheratından bir kısmını pâdişah istemiş ²⁴ ve bir kısmı da Musa Paşa tarafından ayrıca pâdişaha takdim olunmuş ²⁵ ve Yusuf Ağa'ya aid *Pirlepe* (Manastır'da) mukataasını da pâdişah validesine vermiştir ²⁶.

Mustafa Necib Efendi'nin, Sultan Selim zamanı veka-yiine dair olan tarihçesinde müellif, Yusuf Ağa'nın zeki, akıllı, ağırbaşlı, zengin ve aynı zamanda yetim, dul ve fakirlere iyiliği olan düşkünlere yardım eden hayır sahibi bir zat olduğuna ²⁷ ve Vakânüvis Asım Efendi de lâtifeyi, mizahı sevdiğini yazmaktadırlar; bazı ehli tarikat'e tekke yaptırıp kimisine de imaretlerden ve evkaf-tan yiyecek ve vazife tâyin ettiği kaydediliyor.

Yusuf Ağa'nın *Bursa*'daki eşyası arasında Galata kadısı Kavafzâde Şeytan Emin Efendi tarafından tertip edilmiş olan garip bir hüccet bulunmuş ve bu hüccet onun tevatüren malûm olan zekâsiyle telif edilmemekte bulunmuştur ²⁸. 25 Safer 1212 ve 19 Ağustos 1796 tarihli olan bu hüccet mûcibince güya Âdem aleyhisselâm, kendi ömründen altmış senesini Şit peygambere verdiği gibi Sultan Selim'in müsahiplerinden musikişinas Hacı Sadullah Ağa da ²⁹ buna kıyasen kendi ömründen yedi senesini Yusuf Ağa'nın Beşiktaş'taki yalısındaki bir mecliste *Galata* kadısı huzurunda Yusuf Ağa'ya hediye etmiş ve bu suretle bir hüccet-i

^{23b} Cevdet tasnifi Evkaf vesikaları No. 6372.

²⁴ Hatt-ı hümayun "*Yusuf ağanın dahi mücevheratı çoktur; râna memlumumdur, taraf-ı hümayunuma göndersin*" hattı hümayun vesikaları 53367.

²⁵ Maktul Yusuf ağanın mücevheratı içinde zuhur eden yekpare yeşim-i hatayiden bir kâse ve bir tabak ve bir küçük kaşığın gayet nadide olması dolayısıyla takdim edildiğine dair sadaret kaymakamının telhisi ve pâdişahın hatt-ı hümayunu (*Hattı hümayun vesikaları numara 53883*).

²⁶ *Hattı hümayun vesikaları numara 53849*.

²⁷ *Mustafa Necib efendi vekayinâmesi s. 62*.

Asım'ın Metrûkât-ı Kalemiyesinden olarak gösterilen vekayinâmeden s. 54.

²⁸ *Asım tarihinden naklen Cevdet Paşa (c. 8. s. 196)* Yusuf Ağa'nın kendisi âlim olmamakla beraber ilim ve marifet eshabıyla ülfeti sebebiyle bu gibi şeyleri idrak eden bir zat olması, latifeci ve mizaha mail bulunması cihetiyle bu hüccetin mahza lâtife olarak tertip edildiği beyan olmaktadır.

²⁹ Ankaralı olan musahip ve musikişinas Hacı Sadullah ağa 1223 h; 1808 m de vefat etmiştir.

şer'iyye tertib edilmiştir³⁰. Yusuf Ağa ilmi nücum (astroloji) meraklı olduğundan bu hüccetin tertibi esnasında yanında ve şahitler arasında ilm-i nücum vâkif İrfanzâde Arif Efendi ve saire gibi ahkâmcılar da bulunmuş ve bir vakit-i muhtar yani uğurlu ve isabetli bir saat de hüccet yapılmıştır!

Yusuf Ağa, darphane emini ve Valide sultan kethüdası bulunduğu sırada *Konya*'da bugün ismine mensub meşhur kütüphanesini tesis ederek 25 Cemaziyelâhır 1209 ve 17 Ocak 1795 tarihli iki ve birisi de 15 Şevval 1212 ve 2 Nisan 1798 tarihli olarak üç vakfiye tertib ettirmiştir³¹. Merhumun kıymetli yazma eserleri ihtiva eden

³⁰ Yusuf Ağa birgün maiyyeti adamlarıyla otururken acaba ömür satın almak mümkün olur mu? bir kimsenin ömrü bir kimseye ömür olur mu? diye sormuş. Yusuf ağanın meclisine devam edenlerden Galata kadısı Şeytan Emin Efendi, mümkündür, hatta Adem aleyhisselâm, Şit aleyhisselâm'a ömründen almış senesini vermişti demesi üzerine o meclistae bulunanlardan Sadullah Ağa beşyüz kuruş mukabilinde ömründen yedi senesini (Yayla imamı yanlış olarak yirmi sene diyor) satmağa muvafakat eylediğinden sureti aşağıda yazılı hüccet tertip olunmuştur:

"Mahrusa-i Galata muzafâtından *Beşiktaş* nahiyesinde *Paşa mahallesi*'nde vaki mehd-i ulyay-ı saltanat inayetlü, ismetlü veliyy-i nimet Valide Sultan aliyetüşşan damet fi hıfzilmennan efendimiz hazretlerinin kethüday-ı âlileri devletlu, inayetlu Yusuf Ağa ibnülmerhum İsmail Ağa hazretlerinin sahilhanelerinde mâkud meclis-i şer-i şerifte Elhac Sadullah Ağa ibn merhum Ahmed işbu baisülkitab-ı müstetab ağay-ı müşarünileyh hazretlerine takrir-i malâ kelâm edip filezel ervah-ı halk takdir ve levh-i mahfuza sebt ve tahrir olunan eccl-i mev'uddan ömrümün yedi sene-i kâbilesini devletlu, inayetlu Yusuf Ağa ibnül merhum İsmail ağa hazretlerine hibe-i sahiha ile hibe edip müşarünileyh hazretleri dahi Hazret-i Adem Aleyhisselâm ömr-i şerif-i makturlarından malûm ül miktarını hazret-i şit aleyhisselâma hibe edip şit aleyhisselâm dahi kabul buyurdıkları kaziyeyi, âlim oldukları ecilden meclis-i hibede ithab ve kabul buyurdular dediğini müşarünileyh ağa hazretleri dahi vicahen tahkik ve şifahen tasdik buyurdıklarında hâkim-i muvakk-i sadr-ı kitab tûba lehû ve hüsnümeab efendi hazretleri dahi manay-ı şerifini tefekkür buyurup hıfzen lilmakal vesika-i enika ketb olundu. تحريراً في اليوم الخامس عشر من شهر صفر الحير لسنة اثني عشر و مائتين و الف و شهر-ي saferülhayr liseneti isna aşer ve mieteyn ve elf.

ما فيه من الهبة و الاجاب

Haffafzade Mehmed Emin Elkadi

Bimahrusa-i Galata

Şuhudülhal:

Semahatlu İrfanzâde Arif Efendi, Musahib-i Şehriyari Sadık Ağa, Köse Ahmed Efendi, Kapı çuhadarı Ömer Efendi, vesaire.

Ben 25 Safer 1212 ve 20 Temmuz 1797 tarihli olan bu hüccetin suretini Mus-

bu kütüphanesinden memleket irfanı namına çok istifade edilmektedir.³¹ Bundan başka doğum yeri olan *Hanya* sancağının *Selina* nahiyesine [Bucak] bağlı *İsbaniko* köyünde cami ve mekteb ve Hanya kasabasında çeşme ve *Beykoz*'un *Dereseği* tarafında *Karakulak* suyu denilen mahalde çeşmesi vardır³².

Yusuf Ağa'nın Mehmed Sâdık, Mehmed Şefik, Mustafa Sadık ve Mehmed Münir isimlerinde dört oğlu ile Zeliha isminde bir kızı olduğunu biliyoruz. Oğullarının dördü de ilmiye sınıfından yetişmiştir. Bunlardan büyükleri olan Mehmed Sadık Efendi Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiştir ki aşağıda ondan bahsedilmektedir.

KETHÜDAZÂDE MEHMED SÂDİK EFENDİ

Yusuf Ağa'nın büyük oğlu olup *Kethüdazâde* diye meşhurdur. Doğum tarihi belli değilse de büyük oğlu meşhur Mehmed Arif Efendi'nin 1185 H. 1771 M. tarihinde doğmuş olduğuna ve kendisinin reisulüleme olarak vefat ettiğine göre muhtemel olarak 1160 H. 1747 M. tarihlerine doğru tevellüd etmiş olmalıdır.

Sâdık Efendi medrese tahsili görmüş müdderris ve molla yani eyâlet kadısı olmuş ve 1187 Receb ve 1773 M.de *Haleb* kadılığına tâyin edilmiştir. Müddetini tamamladıktan sonra 1189 H. 1775 M. deki ilmiye tevcihatında terfi sırası geldi ise de gözleri ağrıklı ve hükûmet meşgalelerine vücudu mütehammil olmadığından kendisine *Bilâd-ı erbea* kadılıklarından birisinin payesi verildi^{32b}. Sâdık Efendi

tafa Necib Efendi'nin matbu vekâyinâmesinden (s. 62) naklettim. Asım'ın Metrukâtından olduğu söylenen mecmuada Musahib-i şehriyari Mehmed Ağa da şahitler arasındadır. Asım tarihi (c 2 s. 54) ile ondan naklen Cevdet tarihinde (c 8 s. 359) ise hüccetin tarihini 27 Rebiulâhır 1211 ve 30 Ekim 1796 ve Asım'ın Metrukâtından olan vekâyinâmede ise bir gün sonra yani 28 Rebiulâhır'dır. Yukarıda suretini naklettiğimiz hüccetin tarihi ondört ay sonradır; bundan başka hüccetin tahririnde bazı ibare farkları da vardır. Asım Efendinin kaydı gibi bu ibareleri ve tarihleri farklı olan üç hüccetin bir latife olarak tertib edilmiş olduğu hatıra gelmektedir.

Bu garip hüccet Avrupa'da da duyulmuş ve orada bulunan elçilerimizden bunun hakikat olup olmadığı sorulmuştur. (*Asım tarihi c 2 s. 54*).

³¹ Bu vakfiyeler Konya Müzesinin demirbaş eşyaları arasında (dolap 5 raf 1 sıra 9) da bulunmaktadır.

³² Emiri tasnifi Selim III vesikaları No. 10793 ve 9743.

^{32b} Cevdet Tarihi C 1. S. 12

1202 H. 1786 M. de Şam kadılığına tâyin edilmiştir. Bunun kadı olduğu aynı senede Şam yeniçeri ağası Safrancıoğlu'nun, Şam valisi Uzun İbrahim Paşa ile münaferetine mebni çıkan kavgada işin ucu buna da dokunduğundan kadılıktan azledilip ³³ Adana'da ikamete memur olmuştur 1203 Safer ^{33a}.

Daha sonra affedilip *İstanbul*'a gelen Sâdık Efendi Mekke kadısı ve 1209 Rebiulevvel ve 26 Eylül 1794 tarihinde bilfiil *İstanbul* kadısı olmuş ise de *İstanbul* kadılarına aid işe işlerinde faaliyeti görülememesine mebni müddetini doldurmadan üçbuçuk ay sonra 14 Cemaziyelâhır ve 1795 Ocak ibtidasında azledilmiştir ³⁴.

Sâdık Efendi 1218 H. 1803 M. de Anadolu kazaskerliğine getirilerek müddetini doldurduktan sonra ayrılmış ve kazasker mâzulü bulunduğu sırada Kabakçı Mustafa isyanı ve Sultan Selim'in hal'i vakası vukua geldiğinden babası katlolunarak malları müsadere edilmiş ve kendisi de hapis ve tazyik görerek maddî ve mânevî hırpalanmış ve sarsılmıştır.

1224 H. 1809 M. de Rumeli kazaskeri olan Sâdık Efendi

³³ Şam valisi Uzun İbrahim Paşa emir-i hac olarak *Hicaz*'a giderken yerine Safrancı oğlunu vekil bırakmıştı. Her nedense vali ile bunun arası açılmış ve *Şam*'ın ileri gelenlerinden mühim bir kısmını kendisine uyduran Safrancıoğlu, *Hicaz*'dan avdetinde İbrahim Paşa'yı şehre koymamağa karar vermişler. Vali avdette şehre girmiş ise de kendisile muharebe ederek *Şam*'dan çıkarmışlar. Bunun üzerine İbrahim Paşa keyfiyeti hükümete bildirerek kendisine müsaade edilirse bunların hakkında geleceğini arz etmesi üzerine müsaade edilmiş ve mümanaat edenlerle çarpışarak şehre girip hadiseye sebep olanları tedib ile asayiş iade eylemiştir. "Muktezay-ı maslahat Şam kadısının azli icap etmeğın müddet-i malûmesi munkazi olunca yadek âhara inabe ettirilip kendüsi nefyi ve icla tariki ile *Şam*'dan tard ve ihrac ettirildiği istimâ olundu (1203 safer) *Edip efendi tarihi s. 64*.

^{33a} Sadaret kaymakamının Birinci Abdülhamid'e telhisi:

Emr-i hümayunları üzere Hâlâ Şam-ı şerif kadısı Kethudazâde Mehmed Sâdık efendinin azli ve çavuşbaşı mübaşeretiyle *Adana*'da ikemati hususunu samahatlu efendi daileri işaret edip göndermeleriyle merfu-ı huzur-ı lamiunnur-ı mülûkâneleri kılınmıştır. Bundan akdem *Şam-ı şerif* kazası receb guresinden hasbettarik ahara tevcih olunmuş olmağla şimdi azimeti hususunu tenbih edeceklerini efendi dâileri işaret etmeleriyle malum-ı hümayunları buyruldukta emrû ferman...

Bu telhisin üzerine Pâdişah "işaret-i efendi daimiz mücibince heman emrin irsali, yerine giden efendinin hareketini tesrî etmeleri" hatt-ı hümayunını yazmıştır. (*Hatt-ı hümayun vesikaları numara 385 sandık 4 ve vesika 384*).

³⁴ *Vakanüvis Halil Nuri bey tarihi s. 7 ve 17*.

1231 H. 1816 M. de ikinci defa Rumeli kazaskerliğine getirilmiş ise de ihtiyarlığı sebebiyle dairesine aid işlere bakamadığından müddetinin bitmesine altı ay kala yâni 1231 Şevval sonunda (1816 Eylül) azlolunmuştur ³⁵.

Ulema-yı rusumun en yaşlısı olarak *Reisülulema* bulunan Sâdık Efendi 7 Zilhicce 1232 ve 18 Ekim 1818 tarihinde vefat ederek *Eyüp*'te Küçük Emir efendi civarında ve Eyüp camiinin iç avlusunun penceresine nâzır mahalle defnedilmiştir. Sâdık Efendi, orta derecede ilim sahibi bir zat olup dinî ve ahlâkî selâbetiyle kendisini sevdirmişti. Bunun Rumeli kazaskerliğine kadar şeyhulislâm ve kazaskerler cuma namazına gidemeyip işleriyle meşgul olurlarken Kethüda zâdenin teşebbüsü ile şeyhulislâm ve kazaskerlerin cuma namazına gitmeleri âdet olmuştur ³⁶.

Mehmed Sâdık Efendi'nin büyüğü Mehmed Arif ve küçüğü Ahmed Muhtar Hamdi isimlerinde iki oğlu olup bunlardan Arif Efendi müsbet ilimlerde dahil olmak üzere mükemmel bir tahsil görmüş ve o suretle yükselmiş ise de iyi bir şair olan Hamdi Efendi, Mollazâdelikle müderrislik rüesi almış ³⁷ fakat sonradan tahsilini ilerletmiştir.

KETHÜDAZÂDE MEHMED ARİF EFENDİ

Mehmed Sâdık Efendi'nin büyük oğlu ve Yusuf Ağa'nın torunu olan Arif Efendi XIX. asrın birinci yarısında dinî ve hukukî ilimlerden başka riyaziye, heyet, felsefe, tasavvuf ve edebiyatta geniş bilgisi, serbest fikirliliği, rind meşrepliği ile tanınmış olup mahlası gibi Arif ve fazıl bir zattır. Zâhir yani şeriat ve batın yani

³⁵ "İşbu şevvalin (1231 senesi) selhında hâlâ Rumeli kazaskeri Kethüda-zade Mehmed Sâdık Efendi'nin sebeb-i şeyhuhatle şuurlarında külli halel ve fetret olduğundan umur-ı şer'iyat misal-i müteşabihat müşkil ve muavvak kalmış idüğü henüz malûm-ı hallâl-i müşkilât olmağla kazaasker-i müşarünüileyh altı mah müddet-i nakısada azl" olunmuştur (*Şanizâde c. 2. s. 302, 303*).

³⁶ *Kethüda zâde Menakıbı s. 18.*

³⁷ Bir gün kazaasker Sâdık Efendi'nin konağına kazasker Şemsi Molla gelir, o sırada küçük yaşta olan oğlu Hamdi Efendi için bu müderris oldu mu? diye sorar, hayır cevabını alınca niye söylemezsiniz, neye durmalı? diyerek şeyhulislâma gidip o gün Hamdi Efendi'ye müderrislik rüusını alıp getirmiş. Hamdi Efendi müderrislik rüüsü aldıktan sonra okumuştur (*Menakıbı Kethüda zâde s.86*).

tasavvuftaki geniş vukufuna müsbet ilimlerdeki kemali de inzımmatı ile emsali arasında haklı olarak mümtaz ve yüksek bir mevki işgal etmiştir. Onun bu yüksek derecesini çekemiyen basit fikirli bir kısım zahir uleması, Arif Efendi'yi dehrilikle itikadsızlıkla itham ettikleri gibi kendisini yakından tanıyanlar ve kendisinden ders gören ve sohbetinden istifade edenler de onun kemal'ine hayran olmuşlardır.

Arif Efendi 1185 H. 1777 M. de *Istanbul*'da doğmuştur. Validesi cihetinden meşhur Hasan Can ailesine mensuptur (*Menakıb*, s. 6).

Tahsil hayatı :

Babası Medine-i Münevvere kadısı olunca onunla beraber gitmiş, *Istanbul*'a dönüşünde tahsile başlamış, 1210 H. 1795 M. de imtihanla müderrislik rüusu almış fakat mollazzâdeler gibi bununla kalmıyarak zamanının değerli âlimlerinden Fatih dersiamlarından Tırnovalı Müftizâde Abdürrahim Efendi'den okumağa başlamış, hocasının 1227 H. 1812 M. de vefatı üzerine heyet âlimi meşhur Palabıyık Mehmed Efendi'nin biraderi Milâslı Müftizâde diğeri Abdürrahim Efendi'den³⁸ tamamıyla icazet almıştır.

Arif Efendi bu kadarla da kanaat etmiyerek müderrislik rüusu almadan evvel ayrı ayrı ilimlerde mütehasıs olan zamanının meşhur sekiz âliminden de ders okumuştur. Bunlar arasında Kamus mütercimi Vakanüvis Asım³⁹, *Ayvanşaray*'da Münzevî Salih, Kadızâde Mehmed Efendi, Gelenbevî İsmail Efendi⁴⁰ ve İsmail Efendi'nin talebelerinden Biraderzâde Hafidi Sakib

³⁸ Merhum Cevdet Paşa, bu Abeurrahim Efendi'den sonra ilm-ü fazilet meydanında o kudrette kimseler görülmediğini söyler. 1252 Zilhicce 1837 Martta ansızın vefat etmiştir.

³⁹ *Kamus* ve *Burhan-ı katı* tercümelerini yapan ve bunlardan başka daha bir hayli eseri olan Asım Efendi, *Gaziantep*li olup kendisinin şöhretine, *kamus* ile *Burhan-ı Katı* tercümelei sebeb olmuştur. Vakanüvislik hizmetinde de bulunan Asım Efendi'nin iki cilt tarihi de basılmıştır. Metrukât-ı kalemiyesinden olduğu söylenen bir -ki şüphelidir- vekayinâme de vardır. Üç lisanda hakkiyle tasarufa kadir olan Asım Efendi 1325 h 1819 de vefat etmiştir. Kabri *Üsküdar*'dadır. *Kamusı* tevsi suretiyle tercüme etmiştir.

⁴⁰ Mühendishanenin ilk hocalarından olup zamanında riyaziyede şöhreti olan Gelenbevî İsmail Efendi 1205 h 1791 m de *Tırhala Yenişehir* kadısı iken vefat etmiştir. Tercüme-i hali ve eserleri hakkında merhum Salih Zeki Bey'in *Âsar-ı Bakıyesiyle Osmanlı müellifleri*'nde malûmat vardır.

Efendi⁴¹ meşhur Hoca Neşet Efendi Müneccimbaşı Rakım Efendi⁴² Lâz Mehmed Efendi, *Palabıyk Mehmed Efendi*'den⁴³ başka başka ulûm-ı edebiye, müsbet ilimler, felsefe vesaire okumuştur.

Arif Efendi, riyaziyeyi Sakıb Efendi'den heyet ile yine riyaziyeyi Gelenbevî İsmail Efendi'den okumuştur. Sünbülzâde Vehbî Efendi kendisine: *Arif Molla sana bir saib (divan) okutayım* demiş ise de ondan okumuyarak yukarıda adı geçen Hoca Neşet'ten okumuştur⁴⁴. Arif Efendi, Gelenbevî İsmail Efendi'den ders almak için *Halıcioğlu*'ndaki humbarahaneye kadar gidirmiş. Bunlardan başka Bulgarî İsmail Efendi'den de tasav-

⁴¹ Sakıb Efendi *Sinop*'ludur. Gelenbevi İsmail Efendi'nin talebelelerinden olup 1228 h 1813 de vefat etmiştir. Mühendishanede riyaziye hocası idi. Mühendishane kulesine konmuş olan saati kendisi yapmıştır. Sakıb Efendi mektep haricinde de talebe yetiştirmeye meraklı olup dersini kahvede bile okutmuş ulemanın cüz'iyat adını verdikleri hikemiyatta da malûmat sahibi imiş. Cesur ve bileği kuvvetli olan Sakıb Efendi bir gün bir meyhanede ahbablarıyla otururken o devirde kaptan paşa çavuşları denilen üç kabadayı Sakıb Efendi'nin yanındaki masada içerlerken Sakıb Efendi'ye hizmet eden meyhaneci çırağına takılmışlar. Çavuşların sululuğuna canı sıkılan Sakıb Efendi bunlara dönerek: sizin bu halinizden burada bir dırıltı çıkaracağımız anlaşılıyor; lâkin siz bana galebe ederseniz, üç kabadayı bir softayı kaçırmış derler; fakat ben sizin belinizdeki bıçakları alıp sizi kapı dışarı edersem bir softa üç kabadayı hak etmiş derler buralarını iyice hesap edin demesi üzerine kaptan paşa çavuşları dikiş tutturamayıp savuşmuşlardır (*Kethüdazâde Menakıbı s. 89*).

⁴² Palabıyk Mehmed Efendi zamanının büyük âlimlerinden idi; çok talebe yetiştirmiş fakat eser yazmamıştır. 1219 h 1804 m de vefat etmiştir. Bahçeye meraklı olup orada bir kuyu kazdırdığı sırada talebesinden olan Kethüdazâde Arif Efendi'ye: Arif Molla şu kuyuya bir beyit söyle ama cemiyetli olsun demiş Arif Efendi de:

Ümidin rismânın boşlama bu cehde delû âsa

Döner dolab-ı çarh elbette bir gün âb ü tâb üzere

beytini yazarak ertesi günü kendisine verince hocasının pek hoşuna gitmiştir.

⁴⁴ Hoca Neşet Efendi, Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud devirlerinde meşhur musiki üstatlarından bestekâr Ahmed Refia Efendinin oğlu olup babasının menfiyyen *Edirne*'de bulunduğu sırada 1148 h 1735 m de orada doğdu. İsmi Süleyman'dır. Evinde farisi okuturdu. Şeyh Galip, Pertev Paşa, Beylikçi İzzet Bey ve Kethüdazâde talebeleri arasındadır. Tab'an rind meşreb zarif ve nükte şinas idi; cömerd olup evine gelenler hem okur ve hem yer içerlerdi. Kendisi çubuk içerdi. Birgün softalardan birisi efendim cennette mangal yok çubuğunuzu nereden yakacaksınız demiş. Hoca Neşet de size kebab pişen ocaktan cevabını vermiştir. Şiirdeki kudreti orta derecededir. 1222 h 1807 m de vefat ederek Topkapı haricindeki kabristanna defnedilmiştir.

vuf okuyarak sonraları zamanının parmakla gösterilen âlimleri arasında ve birinci safta yer almış ve Kâyhazâde diye şöhreti her tarafa yayılmıştır.

Kethüdazâdenin resmî ilmiye dereceleri :

Arif Efendi 1210 H. 1795 M. de tarik-i tedrise dahil oldu; ilmiye dereceleri yükselerek 1238 H. 1822 M. senesinde Haleb molla-lığı verildi. Yerine Naip yani vekil göndermiyerek bizzat Haleb'e gitti, ve müddetini tamamladıktan sonra *İstanbul*'a döndü; 1248 H. 1832 M. de daha yüksek olan *Bursa* kadılığı verildi ve 1252 H. 1836 M. de Mekke pâyesini aldı; iki sene sonra Sultan Mahmud II., şeyhulislâm Mekkizâde Asım Efendi'ye kethüdazâdeye İstanbul pâyesinin verilmesini irade eylemesine rağmen şeyhulislâm taallül göstererek yapmak istemedi. Buna canı sıkılan pâdişah resen bir irade ile Arif Efendi'ye *İstanbul* kadılığı payesini verdi ⁴⁵.

Bayramlarda, ulemanın şeyhulislâmları ve kazaskerleri ziyaret etmek vesaire gibi tekellüfatı Kethüdazâde terketmişti. Şeyhulislâm Mekkizâde bundan dolayı Arif Efendi'ye muğber olmuştu; sırası geldiği halde Mekke pâyesinden yukarı derecede olan İstanbul pâyesini vermiyordu. İkinci Mahmud, Kethüdazâdenin ilim ve faziletini bildiği için onun İstanbul pâyesine çıkarılmasını şeyhulislâma söylediği halde açık pâye olduğu halde bir kolayını bulup geçiştirirmiş. Bu hal tekerrür edince Sultan Mahmud, Mekkizâde'ye söylemeden bir gün Mâbeyin kitapçısı Selim Efendi'yi yanına çağırarak :

— *Haydi Hoca efendiye tebşir et, biz ona İstanbul pâyesini verdik, demiş ve sonra da şeyhulislâma da (deftere kaydetsin) diye haber göndermiş* ⁴⁶; işte bu suretle Arif Efendi İstanbul kadılığı pâyesini almıştır. Bilfiil İstanbul kadılığı teklif edildiği halde kabul etmemiş; 1263 H. 1847 M. de Anadolu kazaskerliği pâyesine yükselmiştir. Hattâ Rumeli kazaskeri Fındıkzâde niçin İstanbul kadılığını istemedin senede beşyüz kese hasıl olur deyince onu münasib sözlerle geçiştir-miş; sonra talebelerine demiştir ki :

“Beşyüz kese olur ama şahitleri perdenin dışarısında tezkiye etmeli ve vekayi kâtibinin ağzına bakmamalı. Suret-i şer'a tatbik

⁴⁵ *Lütfi tarihi c. 5 s. 141.*

⁴⁶ *Kethüdazâde menakıbı s. 13.*

olunmuş yalan dâvayı hasbelicab haklı gibi dinlemeli. Dâvalarını suret-i şer'a tatbik etmesini bilememiş olan mazlumların sarıh olan haklarını ibtal etmeli. Lâkin ben bunu yapamam ve vekayi kâtibinin ağzına bakamam. İşi mahallinden şahitleri mahallesinden tezkiye ederim. Böyle olunca da beşyüz değil ikiyüz kese bile olmaz. O makamda resmî şekle girmiş bir de sefahat-i resmiyye var. İki atlı faytona binmek, beş, altı hizmetkâr istihdam etmek daha buna kıyas haremde ve selâmlıkta masarifi saire ve zaide. Böyle olduğu surette o makamdan borçlu olarak ayrılmam icabeder. Ben Bursa mevleviyetinden avdetimde pederimden kalan sehimimi sattım da borcumu verdim. Şimdi sehim de yok ne satayım da borç vereyim? demiştir ki bu zöşler merhumun temiz karakterini gösterir⁴⁷. Kendisine tevcih edilen ilmiye rütbeleri hiç kimseye boyun eğmeden ve kapı aşındırmadan gelirdi.

Kethüdazâdenin mizac ve meşrebi :

Arif Efendi *Beşiktaş*'ta otururdu. Gerek Sultan Mahmud ve gerek oğlu Sultan Abdülhamid zaman zaman kendisine atiyeler gönderirlerdi. O da bunları tutmaz muhtaçlara dağıtırdı; bazan maişetçe pek dar duruma düşse bile halinden hiç kimseyi haberdar etmez hizmetine bakan sadık ağası Seyyid Ağa kayıkcılık ve balıkcılık etmek suretiyle şöyle böyle bir şeyler tedarik eder ve o da efendisinin halinden hiç kimseye birşey söylemezdi⁴⁸. Resmî tekellüfattan âri, arâyiş-i dünyadan beri, vakur mütevazı, eshab-ı irfan ve dervişan ile ülfete mâil olup kanaatkâr idiler⁴⁹.

İlk zamanlarda babasının *Kumkapı nişancısı*'nda ve *Çarşamba*'daki konaklarında oturdu; sonra *Beşiktaş* tarafında *Uzuncaova*'da bir ev

⁴⁷ *Kethüdazâde menakıbı s. 10.*

⁴⁸ *Kethüdazâde*'nin uşağı Seyyid Ağa *Beşiktaşlıdır*. On dört yaşında iken onun hizmetine girmiş; Arif Efendi'nin vefatında elli dört yaşında bulunduğu göre tam kırk sene hizmetinde bulunmuştur. Seyyid Ağa efendisinin ölümünden sonra on üç sene daha yaşayarak 1278 h 1861 senesinde vefat edip Arif Efendi'nin yanına defnedilmek suretiyle kabirde de ondan ayrılmamıştır. Vefatında 67 yaşında olan Seyyid Ağa bir uşak değil bir muhibbi sadık idi. *Kethüdazâde*, Seyyid Ağa için *Bizim Seyyid Ağa okumaktan başka her şeyi bilir* demiştir. Filhakika okuyup yazması olmayan Seyyid Ağa *kethüdazâde*'nin terbiyesiyle pişmiş kâmil bir insan olmuştur.

⁴⁹ *Menakıb s. 3.*

satın alarak oraya nakletti. Daha sonra Sultan Mahmud kendisine haber gönderib :

— *Hoca efendinin evini mi yaptırayım, yoksa başka bir ev mi alayım?* diye sormuş, Kethüdazâde :

— *Ben bu mahalleden hoşnut değilim, ihsan buyurlarsa başka bir mahallede bana bir ev alversinler* diye arzemesiyle pâdişah Beşiktaş sarayının arkasında Arab iskelesi tarafındaki Acıçeşmenin ittisalinde bulunan ve bir azı da çeşmenin üstüne tesadüf eden evi satın almıştır. Bu münasebetle Kethüdazâde lâtife olarak :

— *Ben bir ev isterim ki imam evinden ve çeşmeden uzak olsun. Bize bir ev nasib oldu ki çeşmenin tâ üstünde ve imam evinin de tâ karşısındadır*” dermiş. Vefatlarına kadar orada oturmuş, sonra Sultan Abdülaziz oraları istimlâk ederek yıktırmıştır.

Kethüdazâde yemeklerden terbiyeli paçayı, ilkbaharda hazırlanmış yumurtayı ve baştan ve baş suyu ile yapılan pilâvı severdi. Misafirlerine ikram edecek olursa pilâvı kendisi pişirirdi. Tatar böreğini de sever ve yapardı. Yumurtanın üzerine bulursa zeytin yağı koyar bulmazsa tuzla yerd. Fransız rende enfiyesi çeker ve nargile içerdi. Çok kedisi vardı; hergün bir sırk ciğer gelirdi. *Haleb* kadılığına giderken Seyyid Ağa’ya kedilere eskisi gibi hergün bir sırk ciğer verilmesini emretmişti; 1251 H. 1835 M. de kedi adedi yirmiye inmişti.

Tab’an rind ve filozof olup hilmiyeti, cömertliği ve mekârim-i ahlâkı son derecede idi; fakirlere az bir para vermez doyumluk parası verirdi. Birgün ziyaretine gelenlerden birisi kitabını çalmış ve o da bunu gördüğü halde hiç ses çıkarmamış; uşağı Seyyid Ağa’yı çağırarak :

— Gizlice arkasından git, kitabı kime satarsa belli etmeden kitabı al ve bedelini de ver demiş ve o da söylediği gibi yapmıştır.

Arif Efendi Ramazanda evinden hiçbir tarafa çıkmazdı. Ramazandan başka günlerde gündüzleri muayyen günlerinde *Kasım-ğaşa*, *Beşiktaş* mevlevhihaneleriyle *Beşiktaş*’ta Neccarzâde Nakşibendî tekkesine veya diğer bazı tekkelere ve dostlarının evlerine giderdi. Sabahları da müracaat eden talebelerine ders okuturdu. Geceleri hiçbir tarafa çıkmaz meraklıym evimi bırakmam derdi. Kendisinin de kabul günleri olur ve ziyaretçileri gelirlerdi.

Kethüdazâde derecelerine göre her sınıf halkla görüşürdü. Daimî sohbet ettiği ve görüştüğü devlet ricali ile âlim, edip ve şairler arasında Şanizâde Ataullah Efendi, İsmail Ferruh Efendi, Melek Paşazâde Abdülkadir Bey, Reisülküttab Recai Efendizâde Ahmed Cevdet ve kardeşi Mustafa Sâmil Efendi'ler, Fehim Efendi, Dülgerzâde Şeyhi Sıddık ve halifesi Hakkı Efendiler, Afal afal Mustafa Efendi, Recai Efendi ve oğlu Sultanzâde Mehmed Bey, Sîneçâk Ahmed Bey'in pederi Viyana elçiliğinde bulunmuş olan Akif Bey, Alyanak Ali Efendi Baş muhasib Hatif Efendi gibi zatlar vardı ⁵⁰.

Arif Efendi geceleri evinden çıkmadığı halde diğer bir kısım dostları geceleri toplanarak ilmî edebî mübaheselerde bulunurlarmış. Hafiyelerden birisi geceleri toplanan bu zatlar hakkında, devlet hakkında konuşuyorlar diye jurnal vermiş, Sultan Mahmud bu toplananların isimlerini istemiş, getirilen isimleri gözden geçirmiş, orada Recai Efendi'nin adını görünce yanındakilere Recai Efendi'nin ismini göstererek :

— “Şunu gördünüz mü? eğer işlerinde Recai Efendi olmasa ne dersiniz inanırdım, lâkin bu adam kendini bilir adamdır” diyerek jurnale ehemmiyet vermemiştir.

Kethüdazâdenin beктаşi babaları arasında bir hayli ahababı vardı; Moralı Ahmed Baba, Sultan Baba, Sâdık Baba, İbrahim Baba,⁵¹ Hasan Baba bunlardandır. Bunlar hakikî beктаşi

⁵⁰ *Menakıb* s. 134. Bunlardan İsmail Ferruh Efendi'nin uşağı meşhur Fehim Efendi iyi tahsil görmüş olup *Sefinetülşüera*'yı muhtasar surette farsçadan Türkçeye çevirdiği gibi Hatif Efendi'nin uşağı Safvet Efendi de aynı suretle okutulmuş zamanının değerli şairlerinden olmuştur.

⁵¹ *Sütlüce*'de Karağaç şeyhi İbrahim Baba, Fatih camiine gider, Hoca Abdurrahim Efendi'nin ikinci dersine hazır olur; ikinci namazını kılar ve ders okuduktan sonra tekrar tekkesine dönermiş. Herkes Baba efendiyi başındaki fahiyle görüp -çünkü beктаşiler camide görülmediklerinden- halk hayret edermiş. İbrahim Baba, okur yazar olup taşrada tahsil görmüş ve Abdurrahim Efendi'den icazet almıştır. Yeniçeriler katil ve sürgün edildikleri sırada İbrahim Baba'yı da yakalayıp saraya getirmişler. Şeyhulislâmın huzuriyle teşkil edilen mecliste kendisine müteaddid sualler sorulmuş, hepsine muvafık cevap vermiş. Bu cevaplardan hayrete düşen şeyhulislâm, çünkü bu suallerin cevaplarını biliyorsun da bu beктаşilik nedir? demiş kendisini *Hadım* kasabasına nefyetmişler. İbrahim Baba sonra afvolunmuş ise de *İstanbul*'a gelmiyerek *Hadım*'da kalmış ve orada vefat etmiştir (*Menakıb* s. 65).

olan arif ve kâmil insanlarmış; hattâ yeniçeri ocağının kaldırılmasını müteakip katledilmiş olan Kıncı Salih Baba, Esat Baba ve Yedikule dergâhı şeyhi Hüseyin Baba'nın gazez uğruna öldürüldüklerini münasebet aldıkça söylemiş. Moralı Ahmed Baba, *Beşiktaş*'ta bir medresede oturup Kethüdazâde ile çok görüşürmüş. Bir gün Kethüdazâde'ye :

— “Erenler bizim içimizde avam çoğaldı, bize birşey olacak ama ben görmeyeceğim” demiş filhakika 1239 H. 1823 M. de vefat etmiş olan Ahmed Baba, yeniçeri ocağının ilgası sırasında beктаşilerin başlarına gelenleri görmemiştir⁵².

Yeniçeriliğin kaldırılması ve *asakir-i mansure* teşkilâtının tesisinden evvel Kethüdazâdenin böyle beктаşilerle ve garp fikirlerine mütemayil veya garp fikirli olanlarla görüşmesi ve ilim ve fazileti itübarıyla münevver ve yenilik taraftarlarıyla sık sık teması, müteassıb ulema zümresi taraflarından iyi görülmiyerek ellerinde kara damga olan itikatsızlık ile ithamına sebep olmuştu; fakat Arif Efendi, böyle dedikodulara aldırış etmez *Beyoğlu*'ndaki Argononlu kiliseye gider Argonon dinler ve İngilizlerin balolarına da zaman zaman devam eder sessizce oturur seyredemiş, kendisine ikram ederler enfiye verirlermiş. Bu hususta kendisi şöyle diyor :

— “Yeniçeri zamanında *Beyoğlu*'nda Erganonlu kiliseye gider, yukarıya çıkar sakit ve hamuş oturur ve başımdan kavuğumu çıkarırmaz idim. Enfiye verirler, odalarına götürürler, hoşlanırlar idi. Ve vaktinde İngiliz balosuna dahi gider idim; belki beş, altı yüz kara şapkalı frenk bulunur benden gayrı müslüman bulunmazdı. Ben kavuk üzerinde beyaz sarık ile oturur idim; o kadar frengin içinde bir müslüman tuhaf olurdu. Ama nizam çıkıp yeniçeri lağvolduktan sonra gitmedim”⁵³.

1241 H. 1826 M. de yeniçeri ocağının kaldırılması akabinde *Bab-ı hümayun*'un içine çadırlar kurularak orada münevverlerin ve beктаşilerin düşmanı olan bir kısım ulema sevmediklerine ve kendileriyle hem fikir olmayan mütefekkilere beктаşilik eteketini yapıştırarak kimisini katl ve kimisini sürgün ettirdikleri sırada ulemadan geçinen ve o sırada söz sahibi olan Kürd Abdurrahman Efedî :

⁵² *Menakıb s. 80.*

⁵³ *Menakıb s. 138.*

— “*Kethüdazâde beştaşidir, mezhepsizdir, Şanizâdeyi nefyettiğimiz gibi sürgün etmeli, dini düzelteceğiz*” diye bağırıp çağırmağa başlamış ise de o mecliste bulunan ve daha sonra kazasker olan Çerkeşli Mehmed Rafi Efendi, Kürd hocaya :

— “*Adam utanın hepinizin hocasıdır; ben de kendisinden okudum; Kethüdazâdeyi ben de bilirim; mezhebi itikadı pâk bir adamdır*” demesi üzerine Arif Efendi’yi saray meydanına çağırmamışlar ve bu suretle kurtulmuştur ⁵⁴.

Meşhur Halet Efendi, İkinci Mahmud zamanında epey müddet saltanat atabeği olup mühim işleri pâdişah bilvasıta kendisinden sorar ve o ne arz ederse öyle yapardı. Halet Efendi’nin yalısı *Beşiktaş*’ta idi. Kethüdazâde’ye muhabbeti olduğundan her sene Ramazan bayramlarında kendisine verilmek üzere kavuk, sarık, biniş, cübbe, kumaş, entari, topşal, mest ve papuç ve mükemmel bir kat urtayı havi bir bohça donatılarak merhumun devam ettiği Neccarzâde tekkesi şeyhi Hakkı Efendi’ye gönderirmiş. Çünkü, Arif Efendi hemen her zaman Neccarzâde tekkesine gider ve nereye gidecekse Hakkı Efendi ile birlikte giderlermiş.

Bayramlarda Kethüdazâde tebrik için Halet Efendi’nin ziyaretine gittikçe Halet Efendi gönderdiği hediyeleri, hocanın giydiğini görmediğinden acaba beğenmiyor mu? diye taaccüb edermiş; bu hayretini maiyyetinden birisine açınca o zat, efendim hediyeleri bir defa da hanesine gönderseniz demesiyle o da gelen bayramda o suretle yapmış. Halet Efendi’yi tebrike giden Arif Efendi, gönderilen elbiseleri giyerek gitmiş ve mesele anlaşılmış. Meğer Şeyh Hakkı Efendi gönderilen hediyeleri kabullenip hiç ses çıkarmaz ve Kethüdazâde de bunu bildiği halde yüzlemezmiş; hattâ Hakkı Efendi, Arif Efendi’nin haberi yokken Kâhyazâde’nin yağı, pirinci kalmamış kereminize muhtaçtır diye hocayı keşkül yaparak Halet Efendi’den kendi hesabına epey şeyler koparırmış ⁵⁵. Bu Şeyh Hakkı Efendi, Kethüdazâde’den heyet ve riyaziye okuyarak o ilimlere dair eserler yazan ve Sultan Abdülaziz devrinde Evkaf nazırı olan Tevhid Efendi’nin babasıdır.

Kethüdazâde son zamanlarında heyet, hendese, musiki, tıp, nücüm ilimleriyle pek o kadar iştigal etmiyerek daha ziyade evliya

⁵⁴ *Menakıb s. 33, 34.*

⁵⁵ *Menakıb s. 92, 93.*

menakıbı ve ehl-i mâna dediği tasavvufî eserler okumağı âdet etmişti; mamafih talebelerinden arzu edenlere müsbet ilimleri okuturdu ⁵⁶.

Talebelerinden bir haylısı, Kethüdazâde'nin ulumî garibeye de vâkıf olduğunu söylerlerdi. Talebelerinden ve divan-ı hümâyun erkânından Süleyman Ruhî Efendi'ye 1230 H. 1815 M. tarihinde bir gün :

— “Kalk, kâğıt kalem al 1236 tarihinde Rum vakası olacak yaz. 1241 (1826 M.) tarihinde yeniçeri vakası olacak yaz; 1248 (1832 M.) tarihinde Mısır vakası olacak yaz ve elli beş tarihinde cülûs olacak yaz ve daha sair olacakları haber verdikten sonra 1274 H. 1857 M. de düzelir ama tarz-ı aharda düzelir demiş. Aynı şeyleri Dede İsmail Efendi ile Seyyid Ağa'ya da söylemiştir ⁵⁷.

Sultan Mahmud ve Sultan Abdülmecid, Kethüdazâde'nin ilmine itimadları olduğundan bazı mukarripleri vasıtasıyla kendisine haber göndererek neler istihrac ettiğini sorarlar ve aldıkları cevaplardan müteselli olurlarmış. Mısır meselesinin yani Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın ısyanı üzerine Sultan Mahmud, kurenasından Ali Bey'i —sonra Adile Sultan'ı alan ve sadr-ı âzam olan Mehmed Ali Paşa— gönderip, Mısır işi hakkında istihracını sormuş. Bu sene Mısır valisi yakalanacaktır demiş. İş aksi olunca kendisini muaheze etmişler. Bunun üzerine Kethüdazâde :

— “Hilâfım zuhur etmedi; doğrusunu söyledim ve aynı ile dediğim gibi çıktı; zira ahz ve girift olunan Reşid Mehmed Paşa Mısır valisi değil miydi?” demiş ⁵⁸. Çünkü Sultan Mahmud, sadr-ı âzam Reşid Mehmed Paşa'yı Mısır'dan azlettiği Mehmed Ali Paşa üzerine gönderirken kendisine Mısır valiliğini vermişti.

Bir gün Sultan Abdülmecid mühim bir mesele hakkında mâbeyin-i hümâyun müdürü Mustafa Ağa'yı —ki sonradan müşir olan İmrahor Mustafa Paşa'dır— Kethüdazâde'ye göndermiş; Mustafa Ağa, hoca efendinin yanına girip daha lâkırdıya başlamadan evvel o iş şöyle şöyle olacaktır müsterih olsunlar; kendileri muvaffaktır demesiyle Mustafa Ağa şaşırıp kalmış ve pâdişahın

⁵⁶ Menakıb s. 153.

⁵⁷ Menakıb s. 8.

⁵⁸ Lütfi tarihi c. 4 s. 62.

göndermiş olduğu beş bin kuruş atıyyeyi gizlice minderin altına koyup dönmüştür ⁵⁹.

BEŞİKTAŞ VEYA ORTAKÖY İLMÎ CEMİYETİ ⁶⁰

Bu cemiyete Beşiktaş *Cemiyet-i ilmiyesi* denilmekte ise de asıl toplantı yeri olan Yalılar, Çırağan, Fer'îye saraylarının buldukları mahal ile Ortaköy arasında olduğundan ben o suretle de kaybettim.

XVIII. asırdan itibaren Garp devletleriyle siyasî münasebetlerin artması ve sıkı temas neticesinde yavaş yavaş garp kültürü de Türkiye'ye girmiş ilmî ve fennî eserler tercüme olunmağa veya bu eserlerden istifade ile yeni eserler yazılmağa başlamıştı. Üçüncü Selim ve İkinci Mahmud zamanlarında ilmî hareketler daha ziyade inkişaf ederek bizde de müsbet ilimlere karşı rağbet artmağa başlamıştı; fakat medrese zihniyeti bu müsbet ilimlere karşı daima engel olageldiğinden bazı aydın fikirliler kendi aralarında bir cemiyet kurarak felsefe, riyaziye, heyet ve edebiyat ilimlerinde mübahese ve münazaralarda bulunurlar ve aynı zamanda bu ilimleri öğrenmek isteyen heveskâr gençlere meccanî olarak ders verirlerdi.

Cemiyet âzaları aşağıda isimleri yazılan zatlardan teşekkül etmekte idi :

Melek Paşazâde Abdülkadir Bey ⁶¹, *Vakanüvislikten mâzul*

⁵⁹ *Menakıb* s. 12.

⁶⁰ Bu cemiyet-i ilmiyye aşağı, yukarı onuncu asrın ikinci yarısında (373 h 983 m) teşekkül etmiş olan (إخوان الصفا و خلائق الوفا) = *İhvan -üs-sefa ve Hullan-ül-vefa* isimli cemiyete benzetilebilir. İhvan-üs-sefanın merkezi Basra olup tehzi-i ahlâk için kurulmuş felsefe ile islâm şeriatini telif için çalışmış ve elli iki risale yazmıştır. Cemiyetin başlıca azaları Ebu Süleyman Muhammed El Makdesî, Ebülhasan Ali, Mehmed bin Ahmed Nehrevanî, Ebu Ahmed Mercanî, Zeyd bin Rufaa, Avfi ve saireden mürekkepti. İhvanüssefa'nın yazdığı risalelerden on dördü riyaziye ve mantık mebadisinden on yedisi tabii ilimlerle ilm-i nefis'den on risale mantıktan ve on bir risale tasavvuf ve ilmi nücumdan bahsetmektedir. İhvanüssefa Ruhların Tanrıya rücûi akidesi üzerine kurulmuştur; yukarıda söylediği gibi felsefe ile şeriatı telife çalışmıştır. Vezir Samsamüddeve, Ebu Hayyan Tevhidî'den bu cemiyet hakkında malûmat istemiş ve o da İhvanüssefa'nın nezafet, tahâret, nasihat maksadiyle teşekkül edip bir mezhep halinde rızaullahı kazanmak için felsefe ile şeriatı telif ile iş yapmak istediklerini söylediğini beyan eylemiştir.

⁶¹ Abdülkadir Bey, esbak sadr-ı âzamlardan Melek Mehmed Paşa'-

tıbbî âlim Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi⁶² Şıkkı Salis Defterdarı ve tefsir-i mevakib sahibi İsmail Ferruh Efendi⁶³, Kethüdazâde Arif Efendi⁶⁴ Ferruh Efendi dairesi mensublarından Fehim Efendi⁶⁵, Başmusahip Hatif Efendi, Recai-zâde Ahmed Cevdet Efendi ve kardeşi Mustafa Samil Efendi⁶⁶ Viyana elçiliğinde bulunmuş olan Akif Bey ile Rumeli

nın oğludur; Anadolu kazaskerliğine kadar ilmiye rütbesi yükselmiş 1259 Ramazan ve 1843 Eylül'de meclis-i vâlâ azası ve reisülulema iken vefat etmiştir. İlim cihetinden orta derecede olmakla beraber memlekete münevver yetiştirmeğe hevesli zarif bir zat imiş. Bu da bektâşilikle itham olunarak *Manisa*'ya nefyedilmiştir.

⁶² Şanizâde iyi tahsil görmüş ve fransızcaya vakıf, tıp ve riyaziyyede müteaddid eserleri olan değerli bir âlimdi. Vakanüvis tayin olunarak 1223 hicret senesinden 1237. senesine kadar (milâdi 1808-1821) olan vekayii tesbit etmiştir ki bu vekayinâme Şanizâde tarihi ismiyle basılmıştır. Eserlerinin çoğu tıbbî dairedir. Kendisinin tıbbî yüksek ilmi dolayısıyla hekimbaşısı olması muhtemel iken Abdülhak Molla ve kardeşi Behçet Efendi'nin istirkablarla yeniçerilerin kaldırılmasından istifade olunarak bektâşilikle itham edilip *Tire*'ye sürgün edilmiştir. Bir müddet sonra affedilmiş ise de bu haberi almadan evvel 1242 safer ve 1826 Eylülde sekte-i kalbten vefat etmiştir. Gerek tarihlerde ve gerek Kethüdazâde Menakıbında "Abdülhak Efendi'nin familyasının Şanizâde merhumun ilm-i tıbbîdeki vukufuna ve hazakatine hasedleri varmış. Hekimbaşısı olur diye korkularından bektâşi vakasını bu hasudlar kendilerine serreşte-i adavet edip *İstanbul*'dan def ve tard etmek için bu da bektâşidir diye kalkışmışlar) ve bu suretle değerli âlim rakiplerinin kurbanı olmuştur (*Menakıb s. 33, 34â.*)

⁶³ İsmail Ferruh Efendi Ortaköylü olup bu da ocağın kaldırılmasını müteakib bektâşidir damgasiyle münevver zümrenin hasmı olanların yaygaralarıyla *Bursa*'ya sürgün edilmesine karar verilmiş ise de yazmakta olduğu *Mevakib* isimindeki tefsirini tamamlamak üzere menfası *Kadıköy*'üne tahvil edilmiştir. Sonra avvolunan Ferruh Efendi 1256 h 1840 m de vefat etmiştir. Ferruh Efendi bir ara sefaletle Avrupa'da bulunmuş olup âlim, şair değerli bir zat idi. Kethüdazâde kendisine nadire-i devran demektedir.

⁶⁴ Kethüdazâde hakkında Cevdet tarihinde şu kayıt vardır: "O zaman meşahir-i felasife-i islâmiyyeden olan Beşiktaşlı Kethüdazâde Efendi dahi haftada iki gün ol meclise devam ile gerek felsefiyata ve gerek edebiyata dair olan mübahesatta bulunurmuş..." c. 12. s. 184.

⁶⁵ Fehim'in adı Süleyman'dır. Ferruh Efendi'nin uşağı iken istidadını görüp yetiştirmiştir. Devletşah tezkiresini *سمنة الشعرا Sefinetü'sşüara* adıyla muhtasar surette Türkçeye çevirmiştir. Fariside üstat olup ders verirdi. 1262 h 1846 m de vefat etmiştir. Divançesi ve Sefinesi matbudur. Adliye Nazırı Cevdet paşanın hocası idi.

⁶⁶ Cevdet ve Samil efendiler, reisülküttablık, çavuşbaşılık ve sadaret kethüdâlığı hizmetlerinde bulunmuş olup 1194 h 1780 m tarihinde vefat eden Mehmed Emin Recai Efendi'nin oğullarıdır. Cevdet Efendi arapça ve farsçaya

Hisarında Şehitlikteki Bektaşî Dergâhı şeyhi Mahmud Baba Efendi⁶⁷ cemiyetin azalarındandı.

Hatîf Efendi yetiştirmelerinden ve Kethüdazâde'nin talebelerinden meşhur Şair Safvet Efendi de bu cemiyete devam eden müstaid gençlerden olup Ferruh Efendi'nin emriyle Fehim Efendi, Safvet Efendi'nin yetişmesine himmet etmiş ve pek iyi yetiştirmiştir⁶⁸.

Fünuna dair olan dersleri Şanizâde edebiyata dair olanı Ferruh Efendi, felsefe ve yine edebiyata dair olanı da haftada iki gün Kethüdazâde Arif Efendi okuturlarmış.

Cemiyetin toplandığı yer Ortaköy'de şimdi Kabataş lisesi olan *Fer'iyye sarayı* yanında yerine sonradan karakol yapılan Ferruh Efendi yalısı ile yine o civardaki Şanizâde yalısı imiş. Cemiyet reisi intihap edilmiş olan Melek Paşazâde Abdülkadir Bey, ilmî kudreti haiz olmamakla beraber münevver yetiştirmeye hevesli

da vakıf ve türkçede tasarrufa kadir bir zat olup Babîâlî Dahiliye kalemi hülefâsından iken 1247 h 1831 m de vefat etmiştir. Topladığı *Nevadirülasar*'dan başka *زينة المجالس Zinet-ül-mecâlis* adlı eseri ve Divançesi vardır. Kardeşi Mustafa Samil efendi enderundan yetişmiş sonra divanı hümayun kalemine alınmış ve Babîâlî tercüme odasında bulunarak 1256 h 1840 m de vefat etmiştir. Enderunî Atav tarihinde bazı manzumeleri vardır.

⁶⁷ Mahmud Baba, bektâşî şeyhi olduğundan ocağın ilgasını müteakib *Kütahya*'ya nefyedilmiş 1248 h 1832 de affolunarak *İstanbul*'a gelmiş 1277 h 1865 m de vefat ederek tekkesi yanına defnedilmiştir.

^{68a} Mustafa Safvet Efendi, *Galata*'da Arap camii imamı Mehmed Efendi'nin oğlu olup 1209 h 1794 m de doğmuştur. Bir az tahsilden sonra yorgancı olmuş ve sonra Hâtîf Efendi'ye intisap ile Kethüdazâde'den ders görmüş, sonra Lebîb Efendi'nin himayesi ve himmetiyle devlet hizmetine girmiş karantine baş kâtipliğine kadar çıkarak hacagân rütbesini almış 1283 h 1866 m de vefat ederek müntesib olduğu Yenikapı mevlevihanesi kabristanına defnedilmiştir. Musa Safvetî Paşa tersane müsteşarlığında bulunduğu sırada tersane ruznamçecisi olan Safvet Efendi'nin hizmetinden memnun olmayarak kendisini azletmesi üzerine Safvet Efendi Musa Safvetî Paşa hakkında:

Varsa yerden çıkıyor inmiyor esma gökten

Şimdi firaun olanın namına Mûsa derler.

Beytini söylemiştir. Safvet'in tercümeihal ve şiirleri *son asır Türk şairleri*'nde (s. 1592 ilâ 1601) vardır.

^{68b} Ferruh Efendi'nin yalısının cemiyet'in toplantı yeri olduğu kethüdazâde'nin Bağdad'da bulunan oğlu Ali Rıza Beğe yazmış olduğu mektubda bilmünebe görülüyor. Matbû divançe s. 3.

ve aynı zamanda vakit ve hali müsaid olup cemiyetin işlerine çok yardımı olduğundan cemiyetin devamını o temin etmekte idi. Cemiyet âzası, cemiyetin devamı için ârifane suretiyle nakden yardımda bulunurlardı; hattâ bunlardan herhangi birisi memuriyetle başka bir yere gitse bile âidatını yollardı.

Cemiyet âzaları haftada bir gün de edebî mübahesat ve şiir müsabakası yaparlardı. Bir ara berceste mısraları ve seçme beyitleri toplamağa karar verip ertesi hafta toplananları okurlar ve beğendiklerini ayırırlarmış; bu suretle epey berceste mısra ve beyit birikmiş. Bir hafta toplantısında da hepsi de şair olan cemiyet âzalarının birer şiiri okunmuş ve mısra olarak İsmail Ferruh Efendi'nin :

Bugün şâdım ki yâr ağlar benimçün

mısraı beğenilmiştir. Haftanın diğer günü de ders okutmakla iştigal olunmuş. İşte mecliste okunup beğenilen bu mısralar bir araya getirilerek cemiyet âzasından Ahmed Cevdet Efendi'nin delâletiyle eser haline gelmiş ve sonra basılmıştır (*Nevadir ül asar ve Metali ül eş'ar* نواذر الاثار و مطالع الاشعار ismiyle huruf-ı hece tertibi üzere dört bin beyitten tereküb eden bu eser için yüzü müteceviz divan ve mecmua taranmıştır. Cevdet Efendi 1247 H. 1831 M. de vefat etmiş ve biraderi Mustafa Samil Efendi bu müntehab beyitleri yukarıdaki isim altında bastırmıştır⁶⁹.

Beşiktaş cemiyet-i ilmiyesi mutaassıp hocaların gözlerine batmağa başlamış türlü türlü tezvir ve isnatlarla bu münevver zümreyi dinsizlikle itham etmişler ve nihayet yeniçeri ocağının kaldırılmasından istifade ederek mensuplarından bir kısmını bektaşilikle suçlandırıp sürdürmek suretiyle bu faydalı cemiyetin dağıtılmasına muvafak olmuşlardır.

Kethüdazâde'nin vefatı ve şemali :

Kethüdazâde Arif Efendi 5 Rebiulâhır 1265 ve 28 Şubat 1849 da seksen yaşında olduğu halde vefat ederek *Beşiktaş'ta* Yahya

⁶⁹ Cevdet Paşa, *Nevadirülasar*'ın Beşiktaş Cemiyeti İlmiyesi tarafından toplandığını beyan etmekte (ç. 12. s. 184) Merhum Mahmud Bey Baba da (*Maarif Nezareti Tarihçe-i Teşkilâtı ve İcrası*, adlı eserinde (s. 69) bunun Ahmed Cevdet Efendi tarafından toplandığını yazmakta ve Cevdet Paşa'yı tashih etmek istemektedir. Ahmed Cevdet Efendi, Cemiyet-i ilmiye azasından bulunduğu için tedarik edip beğenilen mısraları toplamış ve biraderi Samil Efendi de bastırmıştır.

efendi dergâhı kabristanına defnedilmiştir; mezarı kapıdan girilince sol tarafta yola nazır mahalde olup kabir kitabesi şöyledir :

Hüvelbâki

Anadolu Kazaskeri payelularından ve علم âlem-i ulemadan merhum ve mağfur Elmuhtac ilâ rahmet-i rabbihilgafur Kethüdazâde demekle maruf ve meşhur olan cennetmekân Mehmed Arif Molla Efendi'nin ruhuna elfatiha

5 Rebiulâhur 1265

Arif Efendi'nin vefatında eşya olarak bir leğen ile ibrik ve sırtına giydiği elbiseden gayrı eşyası çıkmamış ve muhtelif ilim ve fenne aid kırk sandık nefis yazma kitap bırakmıştır. Bu kitaplardan mühim bir kısmını sonradan şeyhulislâm olan Arif Hikmet Bey satın alarak *Medine*'de tesis eylediği kütüphanesine vakfetmiştir.

Kethüdazâde orta boylu, doğan burunlu, açık alınlı beyaz yüzlü al yanaklı olup yanaklarında yok denecek kadar az sakallı idi. Muallim Nacı merhum Arif Efendi hakkında :

“Zamanının en müstehir olan âlimlerindendir; meşreb-i hakimanesi her türlü tekellüfattan âri idi; seksen senelik ömrünü saye-i hikmette safay-ı hatırla geçirmiştir; nail olduğu manasıp kendisine tabii olarak gelirdi, hiç birisine talip olmamıştı; kaniane, müteva-zâne yaşardı, beni nevine elinden geldiği kadar iyilik etmek isterdi, isteyenlere ders okuturdu; bir çok şağird yetiştirmiştir; istemiyenlere siz niçin okumuyorsunuz demeğe lüzum görmezdi, insanda sevki tabii olmayınca hiçbir mesleğe sülûkünde muvaffak olamıya çağını bilirdi. Bazı erbab-ı tasavvufın rind lâfzının müsemmasında tasavvur ettikleri sıfatı haiz bir zattu; kendisine lâübalî demek de yakışık alır; yazdığı şeylere hiç ehemmiyet vermezdi” demektedir ⁷⁰. Menakıbın muhtelif pasajlarından alınarak toplanmış olan bu tavsif Kethüdazâde'yi tamamen tasvir etmektedir.

Fatin tezkiresi'nde Kethüdazâde hakkında “itikad-ı felâsifeye zahip olduğundan ilmiye tarikinde ilerlemeğe rağbet etmediği ulum-ı akliye ve fûnun-ı arabiye ve farisiyede emsalsiz meani aşına bir şahsiyet olduğu beyan edilmektedir.

Kethüdazâde bir defa evlenmişti :

Arif Efendi, babasının sağlığında bir defa evlenmiş ve esbak sadr-ı âzam Koca Yusuf Paşa'nın kızı Esmâ Hanım'ı almış ve o hanımdan Ali Rıza isminde bir oğlu olmuştu. Bu hanım babasının evinden dört gürcü cariye ve pek ağır bir çeyizle gelmiş içi yıldızlı dışı alçuhalı Koçi denilen bir arabası da varmış. Esmâ Hanım evde oturmayıp anneme gidiyorum, halama gidiyorum, teyzeme gidiyorum diye mütemadiyen kapı kapı ziyarete gitmeği itiyad edinmişti. Hanımının mütemadi gezmesi Kethüdazâde'nin canını sıkmış olduğundan kendisine: "*Hanım konakta oturunuz da beraber bulunalım, münasip zamanlarda gidersin*" demiş ise de Esmâ Hanım dinlemezmiş. Arif Efendi bu halden müteessir olarak "*sizinle talak-ı selâse ile ayrılırız*" diye tehdid eylemiş ise de o da tesir etmemiş ve nihayet bir daha almamak üzere boşamağa mecbur olmuştur.

Alemdar Mustafa Paşa sadr-ı âzam olunca (1223 H. 1808 M.) iki tarafı barıştırmak üzere Yusuf Paşa ailesi Alemdar'a müracaat etmişler; sadr-ı âzam, Kethüdazâde'yi davet ederek "*Molla hanımı al*" demesi üzerine Arif Efendi, "*talak-ı selâse ile boşadım, hülleyi kabul edemem*" diye red cevabı vermiştir.

Esmâ Hanım'ı daha sonra Bağdad'ta kölemen ocağını bertaraf eden Bağdad valisi Ali Rıza Paşa almıştır. Kethüdazâdeden doğan Ali Rıza Bey yetişince enderuna verilmiş ve sonra annesiyle beraber Bağdad'a gitmiştir. Ali Rıza Paşa bu övey oğlunu kendi evladı gibi severmiş; çocuk genç yaşında Bağdad'da vefat etmiştir ⁷¹. Arif Efendi bundan başka evlenmemiştir.

Kethüdazâde'nin başlıca talebeleri :

Arif Efendinin, ders okumak için kendisine müracaat edenlere evi açık olup yaşadığı müddetçe sabahları riyaziye, heyet, felsefe, edebiyat, farisî dersleri okutmuş ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Kendisinden ders okuyanlar arasında Dülgerzâde Şeyhi Hakkı Efendi'nin

⁷¹ Ali Rıza Bey, Bağdad'ta bir yahudi kızına aşık olarak epi para yedirmiş, üvey babası vali Ali Rıza Paşa bunu haber alınca Kızın babası yahudiyi çağırarak, Ali Rıza Bey ne kadar para yedirmişse hepsini geri almıştır. Bunu haber alan delikanlı gerek teessüründen ve gerek sevgisinden dolayı çok yaşamayıp vefat etmiştir.

oğlu Ahmed Tevhid Efendi ⁷², Çerkeşli Mehmed Rafi Efendi ⁷³ Muzika-i hümayun farsça hocası Emin Efendi, Murad Molla Şeyhi, sonradan müşirliğe kadar yükselen Nusret Efendi ⁷⁴ tersane mektupçusu Ali Said Efendi müneccim başı İbrahim Edhem Efendi, tersane muhasebecisi Dede İsmail Efendi, Şair Safvet Efendi sonradan vezir olan Kabulî Mehmed Paşa ⁷⁵ sonradan sadr-ı âzam olan Safvet Paşa ⁷⁶ ve yine

⁷² Ahmed Tevhid Efendi malûmat itibariyle Kethüdazâde'nin en mümtaz talebelerinden olup menkulat ve makulâtın hepsini, Arif Efendi'den okumuştur. 1284 zilkade ve 7 Mart 1868'de Evkaf nazırı olmuş ve yedi ay sonra istifa ederek 21 Şevval 1286 ve 24 Ocak 1870 tarihinde vefat etmiştir; son ilmiye rütbesi Rumeli kazaskerliği payesi idi. Tevhid Efendi'nin *hendese-i ameliye*, *fenn-i mesaha*, *fenn-i tastih*=فن تطيح *fenn-i istihkâm* meselelerine dair toplu bir eseri mat budur. İkinci eseri الفوائد لب الفوائد و مجموعة الفوائد *Mecmuatül feraid ve Lübûlfevaid* olup hendese-i ameliye ve fenni mesahadan bahseder, bunun bir de muhtasarı vardır. Heyetten مرآة السها Mirat-üs-sema ve حل الاصعب Hall -ül - esab ve نخبة الحساب Nuhbet -ül - hisab isimlerinde de eserleri görülüyor. *Nuhbetülhisab*, Molla Cemşid'in eserinin tercümesi olup basılmıştır. Tevhid Efendi de hocası gibi konağında arzu edenlere sabah ve akşam mütelevvi ilimlerden ders verirdi; şairliği de vardır.

⁷³ Çerkeşli Mehmed Efendi, Hazine-i hümayun hocalarından olup Rumeli kazaskerliği payesine kadar çıkmıştır. Değerli bir âlim olup Anadolu müfettişi iken 1256 Ramazan ve 1840 Kasım'da teftiş esnasında hastalanarak *Balya'nın Pazar köyü*'nde vefat etmiştir. İki defa icazet vermiştir. 1826 da bektâşilerin ahvalini tahkik için Anadolu'ya müfettiş olmuştur. Yeniçeri ocağının kaldırılmasını müteakib sarayda toplanan ulema heyeti arasında bulunarak hocası *Kethüdazâde*'yi sürgüne gönderilmekten kurtarmıştır.

⁷⁴ Nusret Efendi (Paşa) Su tan Mahmud zamanında muzika-i hümayunda nefer iken kethüdazâdeden okumuştur. Nusret Paşa çok yaşamış 1312 cema-ziyelâhır 1894 Aralıkta vefat etmiştir. Malûmatlı ve ecnebi lisanına aşına olup muzika-i hümayunda bulunduktan sonra tahsil için Avrupa'ya gönderilmiştir. Bir coğrafya atlası ile Küre-i musattahası vardır. II Abdülhamid zamanında en meşhur jurnalcılardan olup Mithat Paşa'ya husumetiyle meşhurdur ve onun hakkında jurnalları vardır.

⁷⁵ Kabulî Mehmed Paşa, mekteb-i maarif-i adliyede okuyup Kethüdazâde'den ders görmüş, tercüme kalemine girmiş, Berlin sefaretî kâtibi ve Londra'da sefaret başkâtibi, hariciye nezareti müsteşarı olmuş, 1279 ramazan ve 1863 Şubatta vezirlikle Sayda valisi ve sonra İzmir valisi, Ticaret nazırı olup Viyana ve Petersburg (Leningrad) elçiliklerinde bulunmuştur 28 Rebiulâhır 1294 ve 12 Mayıs 1877 de vefat etmiştir.

⁷⁶ Safvet Paşa, divan ve tercüme kalemlerinde yetişmiş, hariciye ve sadaret müsteşarlıklarında 1279 Şaban ve 1863 Ocak vezirlikle meclis-i valâ reisliğinde, nazırlıklarda, müteaddit defa Paris elçiliğinde, altı defa hariciye nazırlığında ve

sadr-ı âzam olan Yusuf Kâmil Paşa ve sadr-ı âzam Mithat Paşa ⁷⁷ haccgândan Süleyman Ruhi Efendi vardır. Menakıbtaki ismi yazılmıyan Eflâk voyvodasının oğlu da talebeleri arasındadır ⁷⁸. Kethüdazâde'nin, Fatih camiinde ders okuduğu hocası da kendisinden *Gülistan* okumuştur ⁷⁹. Arif Efendi, İran'da, Turan'da talebelerim var dermiş.

Gerek ecnebi memleketlerinden ve gerek islâm diyarından gelen âlim ve mütefekkir zümre Kethüdazâde'yi ziyaret ile ilmî mübahaseelerde bulunurlardı. 1258 H. 1842 M. de *Bağdad*'tan *İstanbul*'a gelmiş olan Şeyh Bekir Efendi isminde âlim ve arif bir zat Kethüdazâde'de dahil olduğu halde *İstanbul*'daki ulema ve meşayih ile görüştüktan sonra *Bağdad*'a dönmüş, kendisiyle görüşen zevata :

— “*İstanbul*'da *Kâhyazâde* derler bir efendi var; andan gayrı ehl-i hakikat görmedim” demiştir ⁸⁰.

Kethüdazâde zamanını okumakla ve okutmakla ve ilmî musahabe ile geçirdiği için eser yazmamıştır ⁸¹. Kendisinden ilm-i heyet okuduğu hocası Palabıyık Mehmed Efendi'nin “Mevlâna yapılanları anlayalım, bundan sonra kitap yazmak lâzım değil” sözünü beğenmiş ve eser yazmak cihetine gitmemiştir ⁸². Bazan kaleme

1295 Cemaziyelâhır ve 1878 Haziran'da sadrazamlıkta bulunmuş olup 16 Muharrem 1301 ve 17 Kasım 1883 de vefat etmiştir.

⁷⁷ *Son sadraamlar (İbnülemin Mahmud Kemal İnal) s. 196 not ve s. 315.*

⁷⁸ Fenerli Rum beylerinden Boğaziçinde yalısı olan bir Eflâk voyvodasının oğlu hoca merhumun evine devam ederek ders okumuştur. Hatta Rum beyi Kethüdazâde'yi kendi yalısına götürerek orada kendisine bir daire ayırıp oturtmak istemişti. Kethüdazâde Şeyhulislâmın müsaadesi olmayınca gidemem diye işi başından atmak istemişse de nüfuzlu olan Eflak beyi o tarafa da hulul ederek müsaadesini almış ve hocayı müşkil duruma sokmuş ise de 1820 de Rum vakasının zuhur etmesiyle Kethüdazâde yakayı kurtarmıştır. (*Menakıb'dan*).

⁷⁹ Kethüdazâde'nin hocası, Farsça dersini *Fatih*'teki Şekerci hanında bir odada okumuştur. Buna da sebep taleb'lerinin bizim hoca bir şey bilmiyormuş demelerinden çekinmesi imiş (*Menakıb s. 90*).

⁸⁰ *Menakıb s. 88.*

⁸¹ Bizim gördüğümüz efazıl arasında Fransızca'yı da bilen Umumî Kütüphane müdürü üstadımız rahmetli İsmail Saib Sencer de Kethüdazâde gibi çok kişiye ders vermiş, çok müşkiller halletmiş, Avrupa'dan gelen müsteşrikler ve islâm âleminde gelen değerli âlimlerle görüşüp müşkillerini halletmiş fakat eser yazmak tarafına gitmiyerek tettebbuatla ve müracaat edenlerin müşkillerini halletmekle ömrünü tamamlamıştır.

⁸² *Menakıb s. 8* Palabıyık Mehmed Efendi de çok talebe yetiştirmiş fakat eser yazmamıştır.

aldığı şeyler de şunun, bunun evinde kalmıştır. Yazdığı şeylere de ehemmiyet vermezmiş. Kırk yaşına kadar olan şiir manzumelerini havi mecmuasını bir arnavud uşağı düşürmüştü; elli yaşından sonraki manzumelerinden mürekkep bir Divançesi olup talebelerinden Ahmed Tevhid Efendi tarafından bastırılmış⁸³ ve diğer manzumelerini de yine talebesinden Muzika-i hümayun farisî hocası Binbaşı Emin Efendi de Menakıbi ile beraber 1294 H. 1877 M. de tabettirmiştir. Nesrinin de zaman inşasına göre kuvvetli olduğunu divançesinin baş tarafındaki bir mektup ile bir tezkire ve bir de bir papasın ingilizceden türkçeye çevirdiği bir coğrafiyanın mukaddimesinden ve oğlu Rıza bey göndermiş olduğu mektubundan anlıyoruz.

Kethüdazâde'nin şiirleri orta derecededir; şiirlerini, şiir olsun diye değil sunuhat olarak kaleme almıştır. Divançesinde oldukça güzel beyitler vardır

Tekkelerin ilgasından evvel Muharrem aylarındaki âyinlerde okunan mersiyelerden birisi Kethüdazâde'nin ve diğeri de Merdivenköyü beктаşi dergâhı şeyhi merhum Mehmed Ali Hilmi Dede Baba'nınkidir. Kethüdazâde'nin meşhur mersiyesinden üç beyit :

*Kurretülayn-ı habîb-i kibriyâsın yâ Hüseyin
Nûr-ı geç-mi şâh merdan mürtezâsın yâ Hüseyin
Ehl-i mahşer dest-i hayderden içerken keuseri
Sen susuzlukla şehid-i kerbelâsın yâ Hüseyin
Kıl şefaât Ârif'e ceddin Muhammed aşkına
Arsa-i mahşerde makbul ür ricasın yâ Hüseyin*

Ârifane bir gazeli :

⁸³ Ahmed Tevhid Efendi, taşbasması olarak 1271 de bastırmış olduğu Arif Efendi'nin Divançesinin başında hocası hakkında şunları yazıyor:

"Ulum-ı hikimiyye hususâ fûnun-ı riyaziye ve maarif-i cüz'iyede alehtlak meşhur-ı âfak olup teşnegân-ı zülâl olanlar tahkik yenbe ul hayat takrirlerinden reyyan olurlardı; meşrebleri tekellüfat-ı resmîyyeden âri ve iltifat-ı ârayiş-i dünyeviyyeden beri vakur ve mütevazı eshab-ı irfan ve dervişan ile ülfete mâil sedd-i ramak mertebesine kanî idiler. asar-ı kalem-i muciz rakamları nesr ve nazımda kesir ise de mazbut olmayıp bazan nazma rağbeti tabiatleri vukuunda inşad buyurdıkları manezumeyi huzzar-ı meclisten hahişker olanlar tahrir etmeleriyle söyledikleri eş'arın dahi ekserisi telefkerde-i rüzgâr olmağla ملايدرك كله لايترك كله mefadınca eyadi-i ihvanda bulunan eş'arı ahlafe yadigâr olmak üzere cem ve tertip olundu" demektedir.

*Ruh (رُح) kim verây-ı kâkül-i terden zuhur ider
 Güya ki âfitab seherden zuhur ider.
 Elbette serefraz-ı hakikat olur mecaz
 Görmez misin ki şüle şererden zuhur ider
 Mercan bedid olsa sadeften acab midir?
 Baran-ı eşk-i dide ciğerden zuhur ider
 Fer'in şerafetin dahi inkâr eylemem
 Nahl-i bülend tohm-ı şecerden zuhur ider
 Serüfken-i deriçe-i fikr olma Ârifa
 Bir gün o mâh cânib-i derden zuhur ider.*

Kethüdazâde'nin divançesiyle menakıbından müntehab bazı beyitler:

*Göz ucuyle âşık-ı dilhastaya etmez nigâh
 Aşkıım bir bî vefa yarın elinden dâd dâd*

* * *

*Gamze-i cansúzunu kıldın havale gönlüme
 Ârif-i zârı ıtırâğ etmek mi âyâ niyyetin?*

* * *

*Hüdayâ rehnüma kıl şem'i aşkın ben siyehkâre
 Beyâbân-ı talebde râh pinhan oldu gittikçe*

* * *

*Gayrın eliyle bakma gönül arz-ı hâline
 Ey kâmkâr-ı nâz mübarek elinle bak.*

* * *

*Anladım harf-i vefa nâz ile güftarından
 Söyle bin can ile güftarına kurban olayım.*

* * *

*Ey Farhr-ı cihan âleme gelsen nola âhar
 "Âdet budur aharde gelir bezme ekâbir"*

Kethüdazâde meşreben alevî olup hanedân-ı ehl-i beyte aşık bir zattur; manzumeleriyle musahabeleriyle bunu anlatır. Kendisinin hangi tarikate müntesip olduğuna dair bir kayıt yoktur; bilhassa Abdülkadir Geylânî, Seyyid Ahmed Rûfaî, Muhyiddin Arabî, Mevlâna Celâlüddin Rumî'ye karşı pek meclubdur. Al-i Ali'ye muhabbetini gösteren meşhür manzumesinden :

*Kadrim ola berter şeref-i nâd-ı Ali'den
 Nusrat bulayım dem bedem imdâd-ı Ali'den*

Meydan-ı mehabbetdeki feryad-ı Ali'den

Şehzade-i âli iki şemşad-ı Ali'den

Yarab beni dur eyleme evlâd-ı Ali'den

Kethüdazâde'nin menakıbında meşreb ve mesleğini gösteren bazı hikâyeler :

Bektaşîyye ile Nakşibendiyye beyninde fark nedir? diye kendisinden sorulunca. Kethüdazâde, nihayeti itibariyle ikisi de birdir. Her ikisinin de nihayeti terk-i külliye varır; Nakşibendiyye zühd ile dolaşa dolaşa terk-i külli eder; Bektaşîyye ise bidayet-i ikrarında terk-i külli eder demiştir.

*

Hacca gideceği vakit, evine ben hacca gidiyorum, merak etmeyin, duadan unutmayın diye haber göndererek gitmiş ve avdette evine geldiğini kimse duymamış; bu yolda hareket etmesinin sebebini sormuşlar: "efendim konu komşuyu tâciz etmek ne lâzım? sessizce gidip gelivermeli" demiş.

*

Nübüvvet ile velâyetten sormuşlar. Cevabında, her nebının iki ciheti vardır, biri cihet-i nübüvveti diğeri de cihet-i velâyetidir. Cihet-i nübüvveti halkla olur, cihet-i velâyeti ise hakla olur. Cihet-i velâyet-i, cihet-i nübüvvetten efdaldir demişlerdir.

*

Talebelerine üç şey tenbih edermiş; iltizam etme, irtikâb etme, âdeti bozma.

*

Bir gün Kethüdazâde'ye, tıbbiye mektebinde Allah'ı inkâr ediyorlar, olan şeyleri bütün tabiat yapar, her şey tabiatla olur diyorlarmış dediklerini söylemişler. O da öyle ise Allah'ın adını tabiat koymuşlar; çare yok bir Allah'a muhtacız diye cevap vermiş.

*

Ahrette rüyetullah nasıl olacaktır? diye sual ettiklerinde rüyetullah bu dünyada olur. Mutasavvifinin ve erbab-ı zevk ve irfanın beyan ettikleri gibi eğer bu dünyada Allah'ı göremez ise (من كان في هذه اعمى فهو في الآخرة اعمى واصل سبيلا) âyet-i kerimesi muktezasinca o kimse ahrette dahi Allah'ı göremez. Ahrette rüyetullah

olacak dedikleri, dedikleri gibi değildir; zira bu dünya göziyle rüyetullah olması lâzım gelse Allah'ın muhat olması lâzım gelir; Allah muhittir, muhat değildir, demişlerdir.

*

Mâbeyin erkânından Besim isminde bir zat Kethüdazâde'nin şöhretini işterek ziyaretine gelmiş; bu zat son derecede mutaassıb imiş. Birgün hoca efendiye ehl-i sünnet ile Mûtezile arasındaki ihtilâflı olan meselelerden rüyetullah meselesini ve hangi tarafın haklı olduğunu sormuş. Kethüdazâde o meselede hak Mûtezile'dedir. Deyince bu mutaassıb zat bir daha hoca efendinin meclisine gelmemiştir.

*

Sofular bir daire yapmışlar, ondan dışarı çıkarsan gâvur olursun diyorlar, öyle kolaylıkla adam gâvur olmaz demişlerdir.

*

Sultan Mahmud zamanında yeni olarak vazedilen karantinenin tatbiki için bir meclis tertip edilir; o mecliste ilmi kâmil olmayan bazı ulema, gâvurun tatbik ettiği şeyi tatbik etmek Nesaraya benzemek demektir diye muhalefete kalkarlar. Bunu Kethüdazâde'ye söyledikleri zaman bu karantine nizamı Fas'ta da vardır; biz Fas devletine teşbih edelim demiş ve bu suretle dedikodu kesilerek karantine nizamı tatbik olunmuştur.

*

Ulemadan Kethüdazâde'nin hakikat-ı halini bilmiyenler, o bizden değildir dediklerini kendisine nakletmişler. Cevabında: "Ben de öyle isterim; mahşerde de huzur-ı ilâhiyede dahi böylece o bizden değildir diye şahadet etsinler" demiştir.

*

Eskiden ulema ve meşayih, boylarına yakın uzun asa taşırlar ve şimdiki gibi kısa bastonu frenkler kullanırlarmış. Arif Efendi bir kısa frenk bastonu tedarik ederek kullanırmış. Birgün Kasımpaşa Mevlevihânesine gidip bastonunu bir köşeye dayamış oradakilerden birisi bu frenk bastonunu görüp bu frenk deyneği kimindir? demesi üzerine Kethüdazâde benimdir, ben onu müslüman ettim cevabını vermiştir.

*

Enderun saz heyetinden meşhur tanburî Zeki Ağa zon zamanda hacca gitmeğe niyet ederek veda için Kethüdazâde'ye gelmiş;

gidiyorum tanbur çalmağa orada tövbe edeceğim deyince hoca merhum yok, sen arafatda çal diyerek mesneviden iki beyit okumuştur.

*

Arif Efendi, ilmî mübaheselerde karşısındakinin safsata ve mugalataya kaçmamasını ve münazara usul ve kavaidine riayet edilmesini ister ve dikkat edermiş. Birgün *İstanbul*'a bir Dehrî gelir; İstanbul hocalarıyla mübahese eder ise de kendisini ilzam edemezler ve Beşiktaş'ta Kâhyazâde Efendi'ye git derler; bu zat hocaya gelir, görüşürler, hikmet ve heyetten bahis açılır. Kethüdazâde mübaheseyi devir devir yapalım; evvelâ Yunan heyet ve felsefesinden bahsedelim, sonra frenklerin heyetinden münazara yapalım der ve mutabık kalırlar. Dehrî açılan bahislerde ilzam edilince safsataya sapar ve Kethüdazâde ile mübahese edemeyeceğini anlayarak savuşmuş ve gittiği yerde de ben böyle âlim görmedim diye senasında bulunmuş.

*

Hükemay-ı işrakkiye hakkındaki suale verdiği cevapta, hükema iki takımdır birine hükemay-ı işrakkiye diğeri hükemay-ı meşşaiye derler. Hükemay-ı işrakiyenin usuli riyazet ve tasfiye ve bu cihetle talim ve taallümdür; hükemay-ı meşşaiyenin usuli mantık ve mükâleme ile talim ve taallümdür. İşrakiyenin reisi Eflâtun ve Maşşaiyeninki Aristetalis'tir. Eğer hükemay-i işrakkiye bir peygambere iman ve iktida ederse mutasavvifin derler. Hükemay-ı maşşaiyeden birisi bir peygambere iman ve iktida ederse ona mütekellimin derler demişlerdir.

*

Birgün huzurlarında evliya lâkırdısı oldu da sual ettiler cevabında halk evliya'yı nasıl ister bilir misiniz? duvar yarılmalı yeşillere bürünmüş, sürmeler çekilmiş elinde yeşil asa ile o duvararın yarığından çıkmalı; hiç böyle evliya gelmedi demiştir.

*

Ulema yanında dilini, zurafa yanında gözünü, evliya yanında gönlünü sakınmalı demişler.

*

Küre-i arz muallâkta nasıl durur demişler; cevabında miknatıstan bir oda yapsalar, dört tarafı miknatıstan olsa o odanın içine demirden gülle koysalar, o demir gülle kalkar, orta yerde muallâkta

durur, Allah'ın miknatisa verdiği hassa-i mahsusa sebebiyle, işte bunun gibi dünyaya dahi böyle bir hassa vermiş. Küre-i zemin sularıyla havalariyle öyle muallâkta duruyor demişlerdir.

*

Hak taâlâ yoktan hiçbir şey var etmez; her şeyi vardan var eder. Meselâ şurada dururken bagateten bir çocuk yaratmaz, ana olmalı, baba olmalı ikisi bir yere gelmeli sonra vakti muayyeninde çocuk yaradılır; yoktan var eden Allah demeleri yalandır. Bundan Allah'a kudretsizlik çıkmaz; Kudret-i ilâhiyye bunda daha ziyade müşahede olunur. Rahm-i maderdeki nutfeye baba ve ana olmak istidadını vermek, beslemek hayat vermek ve vakti gelince tevellüd etmek gibi.

*

Birgün talebelerinden Emin Efendi Kuran-ı kerimde günah-ı kebairden hiç birisinin medhi olmamış da niçin bâde hakkında (و منافع للناس = ve menafi u linnas) buyurulmuş diye sormuş. Kethüdazâde Allah hâkim-i mutlaktır, her şeyin doğrusunu söylemeli cevabını vermiştir.

*

Sâlik ikidir; biri sâlik-i meczub diğeri meczub-ı sâliktir. Sâlik-i meczub evvelâ aşk ve cezbe ve vecd hâli gelir, sonra sâlik-i rah-ı huda olur. Meczub-ı sâlik ise evvel sülûk eder, sonra aşk ve cezbe zuhur eder demiştir.

*

Kethüdazâde birgün tersaneye gitmiş, görüşürlerken bir gemi yapıyor, müneccimler vakt-i mesud ihtiyar ediyor; fakat gemiler batıyor vakt-i muhtarın ne faidesi var? demişler ve cevab istemişler. Kethüdazâde, hükemadan birine yer yüzünde olan ef'al ve ahvalden, ne veçhile olur diye sormuşlar. Hakim; منك Minke ve منها minha demiş. *Minke* demek senden, istidaddan minha dediği kevakibden yâni talihten demektir. İstidat ile talih bir yere gelir ya hüsnihal veya sühil zuhur eder. Vakt-i mesudı tedarik etmişsen âladır. Lâkin dikkatsizlikten mi, tenbellikten mi neden ise bizim gemilerin istidadı batmak tarafına meyyal. Bu sû-i istidadı düzeltmek, çaresini görmek lâzımdır. Diye mukabele eylemişlerdir.

Kethüdazâde'ye cerr-i eskalden sormuşlar. Cevabında cerr-i eskal ağırlıkları çeken, kaldıran alettir ve bir ilm-i mahsustur. Yüzlerce yıl evvel hükema eserler yazdılar; frenkler bu kitaplarla iştilal ederek bu ilmi ilerlettiler. Ne kadar fabrikalar vapurlar, makine ve çarhlar varsa hep bu ilimle olur; frenkler hem ilmini okurlar hem ameliyatını icra ve tecrübe ederler. Hükûmetleri, tecrübe sahiplerine yardım eder; paralarını sefahate sarfetmezler. Ameliyat, tecrübe alât ile olur, alât da para ile olur. Bizde ilmi okunsa da ameliyatı kalır; kimse vazife edinmez. Böyle iyi şeyleri ibtida pâdişahımız ele almalı; alt tarafı ona bakar; frenkistan öyle öyle ilerledi demişlerdir.

*

1251 H. 1835 M. de Ramazanın yirmi birinci günü Beşiktaş sarayındaki huzur dersinde Kethüdazâde de bulunur⁸⁴ derste (ان الله يحب الذين يقاتلون في سبيله صفاً كأنهم بنيان مرصوص) ve yine bu münasebetle (يا ايها الذين آمنوا صبروا وصابروا ورابطوا واتقوا لله لعلكم تفلحون) âyet-i kerimesi okunur. Tamam yeni teşkil olunan nizam-ı askerinin (asakir-i mansurenin) muharebelerde sabr-ı sebatı ve Allah'a rabt-ı kalb etmeleri ve som taştan metin bina gibi şeciâne durmalarının üzerine ders yürütülecek yerde hoca efendiler burada (و) vav atfe midir haliye midir? gibi o mecliste iktiza etmeyen bahse girişirler. Sultan Mahmud'un canı sıkılır. Pâdişah hoca efendi de bilir de niçin söylemiyor der, ben hiç ses çıkarmıyorum, zira bizim hocalardan korkarım demiştir⁸⁵.

KETHÜDAZÂDE AHMED MUHTAR HAMDİ EFENDİ

Arif Efendi'nin ana, baba bir kardeşidir. Medrese tahsili görmüş, müderris olmuş, tetebbuatını ilerleterek ilmî derecesi yükselen Hamdi Efendi aynı zamanda şiirde de muvaffakiyet göstermiştir. Sonraları kendisine cezbe gelerek müderrislikten çekilmiş Rüfai ve Sadi tekkelerine devam ederek tarikate intisab etmiştir. Kendisindeki cezbe haliyle beraber şiirdeki kudretine hanel gelmemiştir. Fatin tezkeresi Hamdi Efendi hakkında :

⁸⁴ *Lütfi tarihi c. 5 s. 38.*

⁸⁵ *Menakıb s. 158.*

“Mumaileyhin ahval-i malûmesiyle bu mertebe tahsil-ı ulum-ı âliye eyilmesi ve bu metanette inşad-ı nazma muktedir olması doğrusu hayret dih-i havsala-i ukalâdır” demektedir. Vefatı 1270 H. 1854 M. den sonradır.

Arif Efendi biraderinin cezbesi hakkında evvelâ bir mahbube alâka etti, sonra da bir şeyhe inabe etti; hakikatle mecaz karıştı, bu cezbe hali zuhur etti demiştir⁸⁶. Aşağıya konulan iki şiirinden birincisi Fatin tezkeresinde ve diğeri de Kethüdazâde menakıbında görülmüştür. Bu iki şiirinden kuvvetli bir tabiata malik olduğu anlaşılıyor; fakat mecmualarda Hamdi mahlaslı bir hayli şairin şiirlerinden hangisinin bu zatın olduğunu bilmek mümkün olmamaktadır.

Hamdi Efendi'nin *Gittikçe* redifi bir gazelinden :

*O şûh-ı nâz perver mâh-ı tâbân oldı gittikçe
Gönülde şevk-i mihri âteş efsân oldı gittikçe
Silahşör olmuş ebrû gamzeler cellâd-ı hurrizi
Güzellik kişverinde mîrmiran oldı gittikçe
Fırak-ı lâ'li itti rîze-i elmas veş tesîr
Çiğerde dâğlar kân-ı bedahşan oldı gittikçe
Açınca bâdbân-ı hasreti ummân-ı eşkimde
Nazardan geşti-i ümmid pinhan oldı gittikçe
Nola peyrevlik etse Arif-i mazmûn perdâza
Bu vadilerde Hamdi pek suhandan oldı gittikçe*

Diğer bir gazeli :

*Hikmet-i bâliga-i lemyeled-ü lemyüled
Kıldı ehl-i suhani mazhar-ı feyz-i câvid
Oldular râhrev-i memleket-i şâh-ı suhan
Geydiler saha-i mânâda nice hilat-i id
Oldı âyîne-i esrâr-ı belâgatte anın
Herbiri şehre nümây-ı hakem-ı rabb-ı mecid
Bârekâllah zehi zümre-i erbâb-ı suhan*

⁸⁶ Hoca Efendimizin biraderi Hamdi Efendi şuaradan ve ulemadan idi; fakat sonradan kendisine cezbe-i ilâhiye zuhur eder derdiviş nihad olur dergâhlara devam eder. Ekseri Sadi ve Rufai dergâhlarına gider, Hoca Efendimiz buyurdu ki onun bu haline sebep, bir mahbube alâka etti; sonradan da bir şeyhe inabe etti; hakikatle mecaz karıştı bu cezbe hali zuhur etti; kime alâka ettiğini de söylemezdi. Eğer söyleseydi bir kolayını bulurduk ama söylemedi; lâkin şiirine ilmine aslâ halel gelmedi. Yine ilmi, şiiri yerinde idi buyurdular (*Menakıb s. 157*).

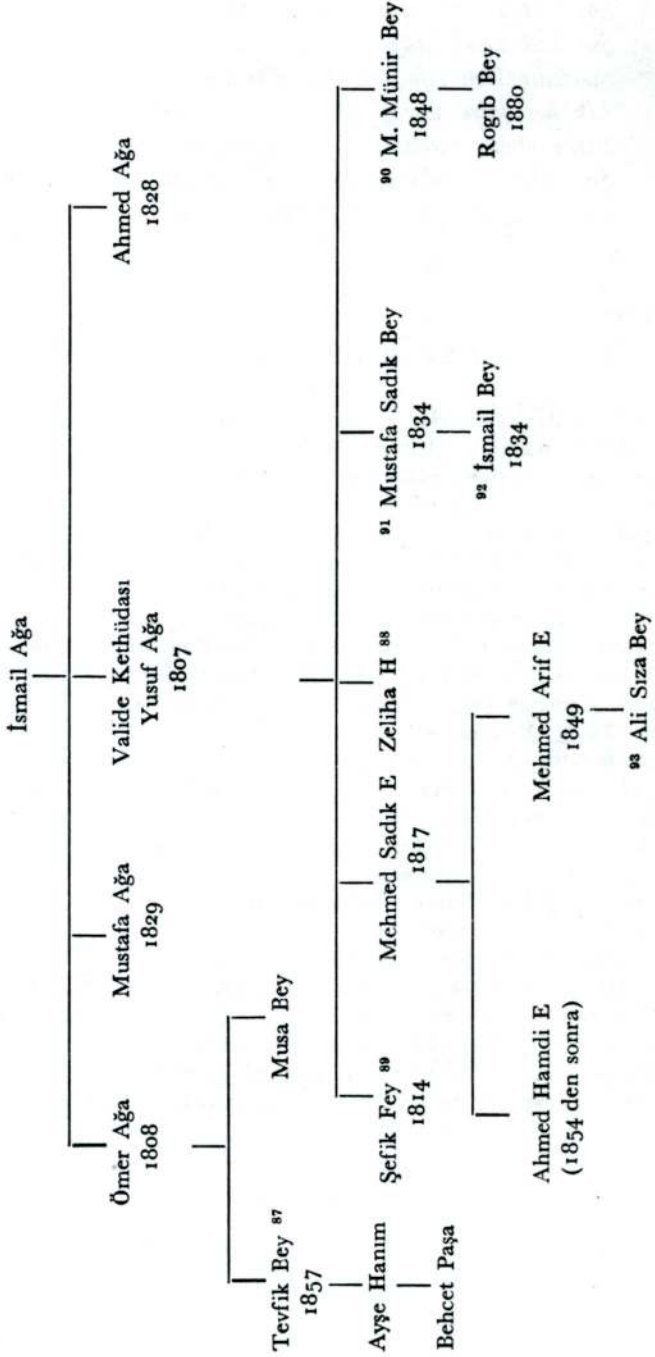
*Sânekállah zehi nádire şencan-ı ferid
 Şuaradır nesek arây-ı nizâm-ı mâna
 Şuaradır iden elfazını herdem teccid
 Lik her şaire şâir dimez ustâd-ı sühan
 Birde olmuş tutalım muhteri-i tarz-ı cedid
 Şair oldur ki ola gevher-i mazmunında
 Eser-i sâşaa-i feyz-i hudavend-i mecid*

Kaynaklar:

Kethüdazâde Yusuf Ağa ailesini yazarken aşağıdaki eserlerden istifade edilmiştir:

- Başvekâlet Arşivinde Hatt-ı Hümayun vesikaları
- Başvekâlet Arşivinde Mektum Mühimme defteri
- Başvekâlet Arşivinde Cevdet tasnif vesikalar
- Mustafa Necip Efendi tarihçesi* (matbû)
- Ubeydullah Koşmanî risalesi* (Kütüphanemizdeki nüsha)
- Edip Efendi tarihi* (Vakanüvis-Yazma- Kütüphanemizdeki nüsha)
- Halil Bey tarihi* (Vakanüvis-Yazma- Kütüphanemizdeki nüsha)
- Yayla imamı tarihçesi* (yazma-kütüphanemizdeki nüsha)
- Vaka-i Sultan Selim-i Sâlis* (yazma-Tüfekçi Arif Efendi-kütüphanemizdeki nüsha)
- Mütercim Asım'a isnat edilen *Vekayinâme* (Kütüphanemizdeki nüsha ve *Tarih-i Osmani Encümeni mecmuası*'ndaki noksan tefrika)
- Asım Tarihi* (Vakanüvis-matbû)
- Şanizâde tarihi* (Vakanüvis-matbû)
- Cevdet tarihi* (matbû-Matbaa-i Osmaniye nüshası)
- Lütfi tarihi* (matbû nüsha)
- Sicilli Osmanî* (Mehmed Süreyya)
- Fatin tezkeresi* (taş basması)
- Osmanlı müellifleri* (Bursalı Mehmed Tahir Bey)
- Eslaf* (Faik Reşad Bey)
- Mecmua-i Muallim* (Muallim Naci)
- Menakıb-ı Kethüdazâde* (Mehmed Emin Efendi 1294 Matbu)
- Kethüdazâde Divançesi (Tevhid Efendi tarafından 1271 de tabedilmiştir)
- Son asır Türk şairleri* (İbnülemin Mahmud Kemal İnal)
- Son sadr-ı âzamlar* (İbnülemin Mahmud Kemal İnal)
- Maarif Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcratı* (Mahmud Bey)

KETHÜDA ZÂDE AİLESİNİN ŞECERESİ

524 üncü sayfanın notları:

⁸⁷ Tevfik Bey, amcası Yusuf Ağa sayesinde müderris ve molla olmuş ve Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiştir. 1247 h 1857 m de vefat ederek Eyüp'te Bostan iskelesinde kayın pederi olup sadaret kethüdalığında ve tophane nazırlığında bulunmuş olan Çavuş zâde Emin Efendi'nin yanına defnedilmiştir. Yalısı *Ortaköy*'de *Neşatabad sarayı*'nın üst tarafında olup sonradan Bahriye nazırına geçmiştir. (*Lütfi sc. 8 s. 190*).

⁸⁸ Zeliha Hanım'ın zevci kalyon ser halifelğinde ve tersane eminliğinde bulunarak 1275 h 1858 m de vefat eden Şemseddin İsmail Efendi'dir.

⁸⁹ Şefik Mehmed Bey, ilmiyeden yetişerek müderris olmuş 1229 h 1814 de vefat etmiştir.

⁹⁰ Mehmed Münir Bey, medreseden yetişmiş, ilmiye rütbelerinden İstanbul kadılığı payesine kadar yükselerek 1264 h 1848 m de vefat etmiştir. Bunun oğlu Ragıb Mehmed Bey de müderrislikten yetişmiş Edirne kadısı olup Mekke payesine yükselmiş ve 1297 h 1880 m de vefat etmiştir.

⁹¹ Sâdık Bey babasının sağlığında müderris olmuş ve pederinin katli üzerine Şeyhulislâm Topal Ataullah Efendi tarafından müderrisliği alınmış ise de sonradan yani Alemdar Mustafa Paşa sadaretinde iade edilmiş Molla olmuş, ve İstanbul payesine kadar yükselmiş ve 20 Safer 1250 ve 1836 tarihinde vefat etmiştir. Sultan Selim Salis ricalinden *gizli ısıtma* diye meşhur olan maktul Hacı İbrahim Efendi'nin damadıdır.

⁹² Sâdık Bey'in oğlu İsmail Bey de müderris olmuştur. Validesi gizli ısıtma Hacı İbrahim Efendi'nin kızı Şerife Ayşe Hanım'dır. İsmail Bey de babası gibi 1834 senesinde vefat etmiştir.

⁹³ Validesi Koca Yusuf Paşa'nın kızı Esmâ Hanım'dır.

